

F 21.974
2

ნ ბ ბ ბ ბ ბ ბ

და

სხვათა შორისა ჩართული სტამბის წინაშე

წ. ქ.

გამოცემა

ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილის შრომა

ტფილისი

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნაძის.

1910 წ.

ვანსტანგ მემქვსე

ქართული ენის ინსტიტუტი

002 : 658

დს

სხვათა შრომა ქართული სტამბის წინაშე - 2846

ზ. კ.

189

189

საქმის რეგისტრაციის ნომერი 103
საქმის რეგისტრაციის ნომერი 5
საქმის რეგისტრაციის ნომერი 223
საქმის რეგისტრაციის ნომერი 15
საქმის რეგისტრაციის ნომერი 218

გამოცემა
ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილის მიერ.

ტფილისი
სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი. 3869
1916 წ.

5515 (19113)

სკანა, ისტორიკი - ისკონი

F21.974
2

სკან-2000
ფაქსფაქსულია

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა
სკან-2000

ისტორია

ქართული სტამბისა და შრიფტობრობის ბეჭდვისა.

1625 — 1900

ევროპაში, გუტენბერგისაგან შემოდებულ სტამბის იარაღის მოგონების ცნობები, ერთად მალე მოიფინა, ახლად დაბეჭდილ წიგნების ცნობები მთელს ევროპას ელვასავე მოედო, ეს ცნობები ბალაკანის კუნძულზე მცხოვრებ სლავიანებშიც კარგად შეიტყეს. ჩვენშიაც გაიგეს, რომ ევროპაში სასტამბო იარაღი და წიგნის ბეჭდვაც მოუგონიათო. წიგნის ბეჭდვის ამბები მრავალთ სჯეროდათ, მრავალთათვის დაუჯერებელი იყო. ჩვენს დაუჯერებლობას მალე მოეფინა უებარი წამალი, ევროპის კათოლიკე სარწმუნოების მალიარებელთ მამათაგან ამის ცნობები საქართველოშიაც მალე მოიფინა, დაუჯერებელი ამბავი დასაჯერებელ ჰქვეს მით უფრო, რადგანაც მაშინ ტფილისში, კათოლიკის სარწმუნოების მალიარებელთ ეპისკოპოსის კათედრაც არსებობდა და კათედრაზე მათი ეპისკოპოსნი განაგებდნენ. ამ მოძღვართ მეოხებით სტამბის ცნობებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საყურადღებო ცნობები გავრცელდა საქართველოში.

ქართველთ თუმცა აღრიდგანვე შეიტყეს, რომ ევროპაში წიგნის საბეჭდი შემოიღესო, მაგრამ მათგან სარგე-

ბლობის ოცნება კი ჰაზრათაც არ მოსდიოდათ. გუტენსის
 ბერგმა 1455 წ. გამართა თავის პირველი სტამბა, ამის
 შემდეგ მალე სლავიანთ ტომებმაც იწყეს დამართვა. ამ
 დიად საქმეს სომხებმაც დროით მიაქციეს ყურადღება,
 ამათ 1557 წ. ვენეციაში, გამართეს სომხური სტამბა,
 ამის ამბავმაც მოაწია საქართველოში, ამანაც არა მცირე
 მნიშვნელობა იქონია ქართველებზე. 1564 წ. რუსებმა
 გამართეს მოსკოვს პირველი რუსული სტამბა. ეს
 ამბავიც მალე შეიტყეს ქართველთა, მიეცნენ სტამბის
 ნატვრას, მაგრამ მოხერხება კი ერთობ უძნელდებოდათ.
 საქართველოში სტამბის გახსნის ნატვრას და საქმეებს ის
 გარემოებაც უფრო აფერხებდა, რადგანაც როდესაც ეს
 შესანიშნავი საქმე ევროპაში გაბრწყინდა, სწორედ იმ
 დროს, საქართველოსთვის კი დადგა შავი და ბნელი
 დღეები, იმ დროს იწყეს ჩვენს თავზე მუჟაღმან მტრებმა
 ნაქარბობა და პარპაში, აქ სტამბის გახსნისთვის აღარა-
 ვის სცალოდა. ამ დროს საქართველო განცალკევდა ნა-
 წილ-ნაწილ, დაიყო შტოებათ, სამეფოებათ, ჩვენდა სა-
 უბედუროდ, გარეშე მტერთ გარდა, თვით ქართველთაც
 იწყეს ერთმანერთში მტრობა და ბრძოლა, ხშირად მთა-
 ვარი მთავარს ებრძოდა, სახლიშვილი სახლიშვილს, ხეობა
 ხეობას, მთა მთასა, ბარი ბარს, ქართლი კახეთს, იმერე-
 თი თვის სამთავროებს და ყველა ესენი კი ერთმანერთს.
 ყველა ამეებით კარგათ სარგებლობდა ჩვენს გარშემო
 მყოფ მაჰმადიანები. მათი მახვილი სასტიკათ გვესვენებოდა
 გარს, შინაურ მტრობას მაინცა და მაინც დიდი შესა-
 მჩნევი ზარალი არ მოჰქონდა, რაც იყო და რამაც მო-
 გვილო ბოლო, ეს იყო გარეშე მტერთაგან მოწოლილი
 ძალა. გარეშე მტრებთა ბრძოლით ქართველთ ისე გაუ-
 ხდათ საქმე, რომ სტამბის გახსნა კი არა და სიცოცხლის
 მფარველობაც კი უჭირდებოდათ.

მრავალნი ჰკვირობდნენ და ჰკვირობენ კიდევ, რომ საქართველოში, სტამბის არსებობის ცნობებმა ერთობ გვიან მოაღწაიაო, ქართველებმა სტამბა ერთობ გვიან გახსნესო. ვინც ჩვენს წარსულს დააკვირდება, იმას ეს საკვირელად არ დაუშთება თუ საქმეს დავაკვირდებით და შევადარებთ ქართული სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქმეს რუსებისა და სომხებისაგან დახსნალ სტამბებთა რიცხეს, ეს მაინცა და მაინც შორი-შორს არ გამოვა, სულ 65 წლის განსხვავებას შეადგენს, პირველი ქართული სტამბა 1625 წ. რომში იქმნა გამართული, 1626 წ. ქართული ანბანის წიგნაკიც გამოიცა. ასე და ამ გეარათ, ჩვენ ვხედავთ, რომ გუტენბერგმა ევროპაში 1455 წ. გახსნა პირველი სტამბა, სომხებმა 1557 წ. ვენეციას, რუსებმა 1564 წ. მოსკოვს და ქართული სტამბა ქართველთ ლათინის წეს-რიგის პატრებმა 1625 წ. გახსნეს რომში. ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველთ შორის სტამბ-ს გახსნის საჭიროება XVI საუკ. დამლევსვე გამოითქვა, ეს გამოთქმა პირველად ლათინის წეს-რიგის პატრებისაგან დაიძრა, ამას ნატვრა მათ ქართველთ დიდებულთა და მეფეებსაც მოახსენეს. მათი მოხსენება ყველას ესიამოვნა, XVII საუკ. დამდეგს, რომში მათგან მიწერ-მოწერაც გაიმართა, პაპს ავედრებდნენ საქართვეოს მფარველობას, რომში ქართული სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭდვას. ასეთს ნატვრას არამც თუ უცხო ქვეყანათა „პრაპაგანდოს“ ძმები და მამები აღგნენ, არამედ ყველა იმ დროის სხვადა-სხვა ორდენის ძმანი და მამანიც, ყველას დიდი სიბრალული ჰქონდა აზიაში ქრისტიანობის მფარველ საქართველოსი. ნამეტურ პატივით უმზერდნენ პაპი და მისი კარდინალები.

ერთის ლათინის წეს-რიგის პატრისაგან ასეთი ცნობა

არის წარდგენილი პაპის წინაშე ქართველების შესახებ
 „მთელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი და
 ერნი მძლავრის მუსულმანებისაგან დაეცნენ, დაეცა თვით
 ვიზანტია, მაგრამ საქრისტიანო საქართველო, რომელიც
 შავ ზღვის და კასპის ზღვის შუა სძევს და რომელ ქვე-
 ყნის ხალხნიც განთქმულნი არიან ქრისტიანობის მფარ-
 ველობით, დღევანდლამდე შეინახეს თავიანთი საკუთარი
 მეფობა, მთელს აზიის დაცემულ ქრისტიანებს ესენი შეე-
 ლიან, ამათ მეტი მათ მფარველი, პატრონი არავინა
 ჰყავსთ, აზიაში ქართველთ დიდი ამაგი, დიდი შრომა მი-
 უძღვით ქრისტიანობის მფარველობისთვის, კავკასიის ერთ
 შორის სადმე თუ ქრისტიანობა ბრწყინავს, სადმე თუ მი-
 სი შეუქი ანათებს, ამ შეუქის სინათლის მიმცემნი ქართვე-
 ლები არიან. ასეთ ღირსეულ, ასეთ თავდადებულ ერთა-
 თვის საჭიროა სტამბის გახსნა, წიგნების ბეჭდვა და თქვე-
 ნის უწმინდესობის მფარველობა, რადგანაც მათ შორის
 არა მცირედნი სცხოვრობენ ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს
 სარწმუნოებას აღიარებენ“. ასეთი ცნობებით აღვსილი
 წერილები მისიონერს მარიოს მაჯის, სტეფანე პაულინს
 და ნიკიფორე ირბახსაც ხშირად უგზავნიათ პაპის წინაშე
 და დიდათ ცდილან ქართული სტამბის გახსნას, ამათს
 ასეთს დიდს ნატვრას თვით მათივე საქმის ფაქტები გა-
 მოაჩვენენ. ამათზე ბევრათ წინეთ-კი სხვა მისიონერებსაც
 უსაუბრია და უშრომნიათ რომის წინაშე ქართული სტამ-
 ბის გახსნის საჭიროებისათვის.

მხნე მქადაგებელთ მეოხებით რომის უმაღლეს სამ-
 ლღველოების წინაშე ძრიელ უადვილესად დაიბადა პაპ-
 რი ქართული სტამბის გახსნის შესახებ, ბევრის საუბრის
 და კამათის შემდეგ უკვე გადაწყდა ქართული სტამბის
 გახსნის კითხვა და ყველა ხარჯი იკისრა პაპის გამგეო-

ბამ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდენ ზემოთ ხსენებულ
 ლი პირები: მარიოსი, სტეფანე და ნიკიფორე. ამათ შე-
 ადგინეს ქართული ანბანი, მათის თაედარიგითვე ჩამოას-
 ხეს ქართული ასოების ყალიბები, ამათის ზედამხედველო-
 ბით დაარსდა სტამბა, ამათვე შეადგინეს და დასწერეს
 ყველა ის წიგნები, რაც-კი საქიროდ დაინახეს დასაბეჭ-
 დათ. 1625 წ. უკვე გამოცხადდა ცნობა, რომ პაპის
 „უცხო სამქადაგებლო ძმობის“ თავოსნობით და პაპის
 მფარველობით რომში ქართული სტამბა ფუძნდებო. ამ
 დროს პაულინი, მარიოსი და ნიკიფორე რომში იქმნენ
 მიწვეულნი, მათ მალე მოაწვეს სტამბა, მის გამგეობა
 თვით იკისრეს და 1629 წ. უკვე ქართულ იტალიურ წი-
 გნიც დაბეჭდეს. პირველად რომში დაიბეჭდა ქართული
 ანბანი—ლოცვებით, ეს ლოცვები საქართველოს კათო-
 ლიკეთათვის იყო საქირო, რადგანაც ლათინის ბერებს
 ძრიელ უჭირდებოდათ მრევლისთვის ანბანის და ნამეტურ
 ლოცვების გადაწერ-გადმოწერა. იმ დღიდან ვიდრე 1800
 წლამდე, რომში ქართული წიგნების ბეჭდვა არ მოსპო-
 ბილა. ანბანსა და ლოცვებს მოჰყვა „ქართულ იტალიურ
 სლავარი“ შედგენილი სტეფანე პაულინისაგან ნიკიფორე
 ირბახის დახმარებით და დაბეჭდილი 1629 წ. რომსვე.
 აი თვით წიგნის სათაურიც, რომელიც მოგვყავს შეუცვ-
 ლელად.

Diftionario giorgiano
 e Italiano. Composto da Stefano Paolini con-
 l'aiurio del M. R. P. D. Niceforo Jrbachi.
 Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.
 ad vso de' Missionarii
 della Sagra Congregatione de Propaganda fide.

გამოცემა In. Roma,

Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. fide.

CICDC XXIX=1629

Con licenza de' superiori.

ამ სათაურის მეორე გვერდზედ მოხსენება არს დაბეჭდილი თვით წიგნის შესახებ. მეხუთე გვერდზედ წინასიტყვაობა იწყება, რომელიც შედგენილია „პროპაგანდოს“ ძმებისაგან, რომ ეს „ქართულ-იტალიური სლავარი“ აუკრძელთ სასარგებლოთ აბეჭდებო. წიგნის დასაწყისი ასე იწყება:—„Alfabeto Giorgiano“. ამას მისდევს ქართული ანბანი, ანბანის შემდეგ სიტყვები იწყება, სიტყვებზე მიწერილია ქართული ასოები თ ეს სიტყვები, რომელიც თავის წერტილებითვე მოგვყავს აქ:—„:ლქსა:.. აბრეგა:.. ფრანსა:..“ ქართულ ასოებს გვერდით ლათინური ანბანი აქვს დაბეჭდილი, იგი ხსნის ქართულ სიტყვებსაც, გვერდზედ ლათინური სიტყვებიც აქვს მიბეჭდილი. ამ სიტყვების შემდეგ ქართული ასოები ლათინურის ასოებითაც არის ნაბეჭდი, რომ მისიონერებს გაადვილებოდათ ქართული ენის შესწავლა. წიგნი შეიცავს 128 გვ. თითო გვერდზედ დაბეჭდილია 18—19 სიტყვა, ყველა ქართულ სიტყვას თავის თარგმანიც აქვს. თავის დროის კვალით ეს წიგნი საკმარის კარგს ქალაღზედა დაბეჭდილი, ასეთი ქალაღი მაშინ-კი არა და XVIII საუკ. იშვიათი იყო საქართველოში. „სლავარს“ მოჰყვა ქართულ-იტალიურ გრამატიკის შედგენა, რომელ გრამატიკის ბოლოს ქალღეური, არაბული და ებრაული ასოებიც არის მოთავსებული. გრამატიკას შედარებითი კილო აქვს მიცემული. უნდა ვესტკეათ, რომ იმ დროის კვალით ეს შრომა ჩვენ ერთობ ღიღს სამეცნიერო შრომათ მიგვაჩნია,

დიდს შრომას გარეშე, ამ წიგნის დაბეჭდვა მაშინ დიდს ფულს, დიდს ხარჯსაც მოითხოვდა, რადგანაც იგი ვრცელი ტომია. ეს „ქართულ იტალიური გრამატიკა“ მისიონერს ნიკიფორე ირბახს შეუდგენია და გამოუციათ მხოლოდ 1670 წ. რომს, ვინ გამოასცა, თვით ენერგიულმა მისიონერმა ნიკიფორემ, თუ სხვამ?—ეს არ სჩანს, ვინ იცის იქმნება იგი ამ დროსაც ცოცხალი იყო. აი თვით ამ წიგნის სათაურიც, რომელიც წიგნიდამ შეუცვლელად მოგვყავს აქ:

Syntagma fon hingvarim orientalium quae in georgiae regionibus au'diuntur Liber primus Complectans Georgianae, feú Ibericae vulgaris linguae Institutiones gramaticas Authore D. Francisco-Maria Maggio, clerico regulari, Panormitano. Romae,

Ex Typographia sacrae Congratinis de Propaganda Fide M. D. C. LXX 1670 წ. Superiorum permissu.

ამ შრომიდამ ნათლად სჩანს, რომ ნიკიფორე ირბახი დიდი შრომის და ენერგიის მისიონერი უნდა ყოფილიყოს. წიგნის გვერდთა რიცხვი შეიცავს 400 გვერდს, დაბეჭდილია საწერ მთელ თაბხიან ქალაღზღედ. ამ წიგნებს გარდა ხსენებულ პირებს სხვა წიგნებიც უბეჭდავთ, მაგრამ ჩვენ ამ წიგნების არაფერი ვიცით. 1733 წ. ამავე სტამბაში გამოასცა პატრმა ტულუკაანთ დავითამ „საქრისტეანო მოძღვრება“ რომის ქართველ კათოლიკეთათვის, შემდეგ ეს „საქრისტეანო მოძღვრება“ მეორეთ 1793 წ. იქმნა გამოცემული და შესამედ 1800 წ. შესამე გამოცე-

მაში მღვდელს ახალციხელ ბაღინაშვილსაც მიუღწევად
ნაწილეობა. 1741 წ. ამავე სტამბაში გამოსცა პატრმა
ტულუქაანთ დავითამ პატარა „საქრისტიანო მოძღვრება“
მოკლედ დარიგებული მარტვილთათვის. დაიბეჭდა წმიდა
რომის ქალაქს, სასწავლოს შინა, რომელსაც ქართულათ
ჰქვიან „პროპაგანდო ფადე“ მთავრობასა ბენედიქტე XII
რომის პაპისა 1741 წელს. გამოცემის ხარჯი პაპის ყო-
ფილა. ქართული ასოების შესახებ უნდა ვსთქვათ,
რომ იგინი კარგათ ჰხატევენ ქართულ ანბანის სა-
ხეს თავის მოქარგულობით. ასოების ზომა დღევან-
დელის ასოების მეთექვსმეტე ნომერს უდრის. უნ-
და შევნიშნოთ, რომ „სლაფარში“ ნახმარია ძველი
ქართული მართლ წერის ნიშნები, სამსამი წერტილი
ჯვარედინათ, რის ხმარებაც XVI საუკ. საქართველოში
მხედრულს ხელთ-ნაწერებში წინ წავიდა. ქართულის გრა-
მატიკიდან კი ეს გამოდევნილია, აქ ნახმარია მართლ წერის
ყველა საგრამატიკო ნიშნები. ასე რომ ამის მზერით კა-
ცი განცვიფრდება, პირველად ლათინის ბერებმა შემო-
იტანეს ეს ნიშნები ჩვენში, პირველად ამათ იხმარეს ქარ-
თულს წიგნებში. XVII საუკუნეში-კი არა და ამ ნიშ-
ნების ხმარება ქართველებმა თვით XVIII საუკუნეშიაც
არ იცოდნენ. ამ გრამატიკაში ნიშნებიც საოცარის სი-
ფრთხილით არის ნახმარი, არსად კაცა მათ უადგილო-
ბას ვერ შენიშნავს, ყველგან რიგზე არიან დანიშნულ-
ნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ერის ისტორიაში,
პირველ ქართულ სტამბის გახსნა 1709 წ. კი არ უნდა
მივაწეროთ, არამედ 1625 წ. რომში, როცა პაპი
ურბანუს მერვე საქართველოს მფარველი გახდა, როცა
საქართველოში მათი მკადაგებლები გაჩნდნენ. ჩვენ, 1626 წ.

უნდა ვიანგარიშოთ ქართული სტამბის გახსნისთვის გია, რომ ასეთ დღეს საგანს, ძვირფას მხარეს ჩვენის ისტორიისას, სრული ჯეროვანი ყურადღება მიექცეს, ოდესმე რომში პირველ ქართულ სტამბის დაარსების სახსოვრად ვიდღესასწაულოთ კიდევ, მთელს ევროპას ეამცნოთ, რომ პირველი ქართული სტამბა როდის და სად გაიხსნა, ამასთანავე აინუსხოს ისტორია იმ განწყობილების, პატივისცემის და სიბრალულის, რაც კი ჩვენს მეფეებს და პაპებს შორის ყოფილა დამკვიდრებული. ამ ისტორიისათვის რომში ძრიელ ბევრი მასალები აღმოჩნდება, ამ მასალებიდან კარგათ გამოსჩნდება, თუ რომის ტახტმა რა განძრახვით გახსნა რომში ქართული სტამბა.

რომის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობებმა საქართველოშიაც მალე მოაღწიეს, ჯერ ქართველთ დაბეჭდილი წიგნები არც კი ენახათ თვალით, რომ სიტყვით ესმოდათ: რომში, პატრებს ქართული წიგნები დაუბეჭდიათ. ეს თქმულება მალე გამართლდა, ლათინის პატრებმა ქართულად დაბეჭდილი წიგნები მალე შემოიტანეს საქართველოში, ეს ნაბეჭდი წიგნები ოთხსავკუთხივ მოჰფინეს, ყველა ქართველი განკვირვებულ იყო ასეთის საოცარის საქმისაგან, მრავალთ იწყეს თვალის გახილება და ირგვლივ ფხიზლათ მზერა. იმ დროის ქართველთ ხშირად უსაუბრიათ სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქიროებაზე, მაგრამ მოხერხებით კი ვერ მოუხერხებიათ, შინაურს და გარეულს მტრობას და გარემოებას ხელი შეუშლია მათთვის, ხოლო რაც შეეხება სტამბის გახსნის საქიროებას და ცნობებს, ეს საქართველოში უპირველესად რომიდან შთამოღებრილა, ასე რომ ჩვენი სტამბების ისტორიის სიღიადგ რომიდან იწყება და ამ მნიშვნელოვან დიად საქმის წარმომადგენლებათ მარიოს მაჯი, ნიკოლოზ

ირბახი და სტეფანე პაულინი იგულისხმებიან, ესენი ჩვენი წარმომადგენელი, ამ მოძღვართ მოქმედება და სახელები ანათებენ ჩვენის ბეჭდვის ისტორიაში. ოდესმე თუ ქართულს ან ევროპიულს ენებზე დაიწერა ქართული ბეჭდვის ისტორია, იქ ეს პირები მაშინ უპირველეს ადგილს დაიკავენ.

ამ მკადაგებელ მოძღვრებათ შესახებაც ვიტყვიტ მცირედ რამეს: ზემოხსენებულ მოძღვარ მისიონერებში გარდა ნიკიფორე ირბახის ყველანი ტომით იტალიელი იყვნენ, იგინი ეკუთვნოდნენ პაპის „უცხოთა სამქადაგებლო კმობას“, რომელსაც მათებურათ „პროპაგანდა ფიდე“ ეწოდება. ესენი აღრიდგანვე იყვნენ აზიის ქვეყნებში ნავალი, შემდგომ მოგზაურობის იგინი დაემკვიდრნენ საქართველოში. აქ მათ კარგა ხანს იცხოვრეს, გაიცნეს საქართველოს კუთხეები, ხალხი, ენა, ისტორია სხვა-და-სხვა პირობები და ბოლოს ამ ხალხისთვის ცდა და ღწეას მიეცნენ, უკანასკნელ მათის მოახებით რომში ქართული სტამბაც გაიხსნა. ამ სახელოვან მისიონერების ცხოვრების წელი 1650 წლებამდე სჩანს, შემდეგ კი ისპობა მათი სახელის მოხსენება. საქართველოში მათი მოსვლა შეეხება 1615 — 1617 წლებზე არა უგვიანეს. სტამბის გახსნის შემდეგ ესენი მიხმობილნი იქმნენ რომში. რომში მისულთ ქართველთ ვრს მარტოთ სტამბის გახსნა და წიგნების ბეჭდვა არ აკმარეს. ამათ მოხსენება მიართვეს პაპს და ითხოვეს „პროპაგანდაში“ ქართული ენის კათედრის დაარსება და საყოველთაოდ იქ ქართული ენის მცოდნე პროფესორის ყოლა. პაპი თანხმა გახდა ამის და მალე იქმნა უმაღლეს სასულიერო სასწავლებელში ქართული ენის კათედრის დაარსება, მასზე პროფესორათ დადგენილ იქმნენ თვით ეს მოძღვარნიც, რის მეოხებით რომიდან ესენი

საქართველოში ევლარ დაბრუნდნენ. იქ დარჩნენ, იქ მო-
ღვაწეობდნენ ჩვენის გეარის სასარგებლოთ, ჩვენის წარ-
სულის მამა-პაპათ ძეთ გონების განსანათლავათ. ქართულ
ენის პროფესორებთ რიცხვი რომში თვით მეცხრამეტე
საუკუნის დამდეგამდისაც კი არ მოსპობილა. უკანასკნელ
დროს, ე. ი. 1800 წ. რომში, პაპის „უნსა ქეყანათა
სამქადაგებელ“ ენის კათედრის უფროსად ახალციხელი
მღვდელი გრიგოლ ბალინაშვილი იყო, რომელიც აგრე-
თვე სომხურ ენის პროფესორათ იგულისხმებოდა.

საშუალ საუკუნოებიდამ, ევროპაში, კათოლიკის
სარწმუნოებისათვის იწყება ათასნაირი სარწმუნოებრივი
ბრძოლა და კამათი. სასტიკს კამათს რეფორმაციებიც
მოჰყვა. იმ დროს, კათოლიკის ეკლესია დიდს განსა-
ცდელში იყო, მას დიდი ვასაქირი აღდა, მაგრამ რომს ამ
გაქარვების დროსაც კი არ დაუვიწყნია საქართველო და
ქართველი ხალხი, აღმოსავლეთის ხალხებთ შორის საკმა-
რისი ზედამხედველობა ჰქონიათ ქართველობაზე მიპყრო-
ბილი, ქართველთ სასარგებლოთ იგინი ფულსაც საკმა-
რისად ხარჯავდნენ. ეს დიდათ საყურადღებოა და მასთან-
ვე პატივ საცემი. ეს ისტორიული მშვენება ჩვენის ისტო-
რიისა მომავალში იქამდის დიდებით და სხივოსნობით
შეიმოსა, რომ ქართული წიგნების საბეჭდი სტამბები რო-
მის სტამბის მიბაძვით ვენეციას, ფრანციას და კონსტან-
ტინეპოლსაც იქმნენ დაარსებული, სადაც ქართველთ
კათოლიკის ბერებისაგან აღიბეჭდნენ მრავალი სასარ-
გებლო ქართული წიგნები. უნდა ითქვას მოკლეთ, რომ
თვით XVIII საუკ. ვახტანგ მეფისაგან ვახსნილს სტამბის
წინამორბედათაც ზემო ხსენებულ რომის სტამბა უნდა
ჩაითვალოს.

ქართველ სამღვდელოებას პატრების მოქმედება

თვალ წინ სარკესავებ დაუდგათ და XVII საუკუნის ბოლოს, რაღაც ბედზედ, ვალახიაში ყოფილა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი, რომელსაც კარგათ შეუსწავლია სლავიანთ წიგნების ბექდვის საქმე, ამას მსწრაფ მიუქცე-
ვია ყურადღება ქართულს ენაზე წიგნების ბექდვის შემოღებისთვის. მას დიდი ნატვრა მისცემია საქართველო-
ში ქართული სტამბის დაარსებისთვის, ამიტომ ამ მღვდელ მთავარს საქართველოში მიწერ-მოწერა გაუმართავს და რჩევა, რომ დროა, თფილისში, ქართული საბეჭდი სტამ-
ბა დაეარსათო. ამის თანხმანი მალე გამზდარან ქარ-
თველთა დიდებულნი და წერილიც მიუწერიათ, რომ ძრიელ კარგი იქნება, თუკი ქართველები ამას მოვახერ-
ხებთო. ამ განძრახვის მეთაურათ ვახ. მეფეს სთვლიან, მაგრამ ეს არ არის სწორი, ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ზე-
მოხსენებულ ეპისკოპოზს და ვახტანგ მეფეზე ბევრათ აღ-
რე სტამბის გახსნის შესახებ საუბარი არჩილ მეორესაც ჰქონია, რომელიც მოსკოვში კარგა ხანს სცხოვრებდა,
გარემოებამ ამას არ მისცა შემთხვევა სტამბის გახსნის,
მისი საქმეები მრავალნაირათ დაიხვანჯა, მხოლოდ შემ-
დეგ დროს,—ამის ნატვრა ვახტანგ მეფემ შეასრულა
ზემოხსენებულ ეპისკოპოზის ღწვიით და ქადაგებით.

ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ზემოხსენებულ ეპის-
კოპოზს ვალახიაში ჩამოუსხმევიანებია ქართლი ასოები,
ამ ასოების ნიმუშები საქართველოში გამოუგზავნია, შე-
მოუთვლია: „ნასეთ ეს ასოება და თუ მოგეწონებათ, მაშინ
დასთანხმდით და თქვენც მიიღეთ, თუ არ მოგეწონებათ, მა-
შინ უარა სთქვათო“. ასოების მიღებისათანავე ქართველთ
დიდათ მოეწონათ, ამათ ეპისკოპოზს თანხმობის წერი-
ლი მისწერეს, დაავალეს შრომის მიღება, ყველა იარაღის
მოპოვება, მკოდნე ოსტატების და ყველა მათ სა-

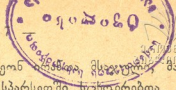

ქართველოში გამოგზავნა და სტამბის დაარსება. ქართველებისკოპოზხსაც დიდათ ესიამოვნა ესეთი ნატერა, მეფის ვახტანგის ბრძანება უმაღლ შეასრულა, მალე იშოვნა ოსტატი კაცები, მოიპოვა ყველა სასტამბო იარაღი, ჩამოასხმევინა ქართული ასოების ყალიბები, ყალიბებს მოჰყვა თვით ასოების ჩამოსხმაც და უკანასკნელ მეფის ვახტანგის და ლეონ ირანთა მსაჯულის ხარჯით საქართველოშიაც გამოგზავნილი. ოსტატებთ შორის ოთხი კაცი ყოფილა ხელოსანი, ერთი მბეჭდავი და სამიც ამომწყობი, ერთი ამათგანი მიხაილი უფროსი ყოფილა. ჩვენის ჰაზრით ეს რიცხვი უნდა შეეხებოდეს 1707 წ. არა უგვიანეს, რადგანაც 1709 წ. თფილისში უკვე გამოიცენ ქართული წიგნები. ვიდრე სტამბა დაარსდებოდა, შინამდის თფილისში დაფუძნებულ იქმნა ქართველთ მწიგნობართ გუნდი, რომელ ბრძენთაც მუშაკობა იწყეს ქართულ სამღრთო წერილის განხილვის, ბერძულს დენებთან შედარების და საბეჭდათ მომზადების. ვახუშტი და ვახტანგი-კი ისტორიულ, გეოგრაფიულ და სხვადასხვა მასალების შეკრებას მიეცნენ. ამათ თავიანთი შრომა შემდეგ დროებში რუსეთში დაამთავრეს. ერთი ამ მშრომელთაგანი ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი, ორბელიანი ყოფილა. 1709 წ. გამოცემულს „საქმე მოციქულთა“-ს ბოლოს აი რა გვარი შენიშვნა არის მიწერილი: — „ადეს განაგებდა საქართველოს ძმისწული კეთილ მონაწილე მეფის არჩილის და სასულიეროს მეფის გიორგისა და ბატონის ლევანისა ღვთის მოყვარე, განათლებული ვახტანგი, გულ მოადგინა და მოადო სტამბა კალსკეთით, რომელ არ ადეს ყოფილიყო საქართველოში, ხელათ წერაში ჩვენი სამღრთონი წერილნი განრყენილიყო, და მე, ღვდის ძმისწულსა ამა მონაზონს ნიკოლოზს (ორბელიანს) მიბრ-

ქანა წიგნების გასწორება და განხილვა. დიდის ჭირითა, მენტ სამონაქველეთ შემწეობითა, სიტყვა და ასო მეტ ნაკლები გაკმართე და ესე სამიებული არც ერთ ენაში არ იყო, სიადილისა და ადრე შოგნისათვის ახლა მე გავაკეთე და თუ გულის სმს უოფ, დიად ადვილია და ამის სწავლება სამიებლისთვის, — იქ იმიე, გინდ ჩემი ნაშრომი წიგნები ნახოთ, ღვთის სიყვარულისათვის, შენდობას მიბრძნებდეთ, მე დიდათ შემეწევის და თქვენ უზრუნველ იქნებით“. ამავე წილს დაიბეჭდენ „დაუჯდომელი“ 1000 ც. პატარა ლოცვანი 1000 ც. 1710 წ. გამოიცა „ჟამნი“ 450 გვ. ბოლოს მოხსენებულთა: — „ჟამნი, აწ ახლად დაბეჭდილი ჭართულს ენასა ზედა, ჟამსა ამდლებულისა და სახელოვანისა მეფისა, უფლისა ქაიხოსროსა, წარსაგებულათა და საფასათა ბატონიშვილის უფლისა კასტანჯისა, გაამართა ხელათა ნიკოლოზ მღვდელმონაზონის ორბელიშვილისათა და მიხეილ სტეფანეს ძის ოგარო ვლახელისა ხელათა“. სხვა წიგნებზედაც ესევე ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი აწერს, რომ მე გაემართეო. ზოგი წიგნები სხვებს გაუმართავთ, მეთაურობაკი ამას სტერია. შემდეგ ეს მღვდელ-მონაზონი თბილელათ იქმნა აპყვანილი. 1709—1713 წლებამდე თფილისში დაიბეჭდენ შემდეგი სასულიერო შინაარსის წიგნები: ზოგი ორჯერ სამჯერაც გამოიცენ: კონდაკი 500 ც., ზატაკი 500 ც., ჟამნი, მეორეთ 500 ც. სამოციქულო მეორეთ, დავითნი, სახარება მეორეთ, ვრცელი ლოცვანი, მცირე ლოცვანი მხედრულათ, ტიბიკონი, კურთხევანი, პარაკლიტონი, სადღესასწაულო, მარხვანი, ძილის პირნი და ზოგიც სხვა წერილი საეკლესიო წიგნები, ზოგი მხედრულის ასოებით და ზოგი ხუცურათ. ზოგიერთს გამოცემამებს პირველს ფურცელზედა, ზოგს ბოლოს, საქართველოს სამეფო გერბი აზის,

ზოგზე დახატულია მეფე ლეონ ირანთა მსაჯულის, მანა
 ეახტანგ მეფისა, რომელიც სპარსეთში სცხოვრებდა, იქ
 მთელის ირანის მსაჯულათ ირიცხებოდა, დიდი შესანიშ-
 ნავი ჭკვიანი კაცი იყო. იგი შეერთებულ იქნა შეას სა-
 რწმუნოებასთან, მაგრამ საიდუმლოთ-კი კათოლიკობას
 აღიარებდა, ზიარებას სპარსეთში მყოფ ლათინის ბერები-
 საგან იღებდა. ამან განუზიარა მოგზაურს მისიონერს იე-
 ზუიტს პოლონელს კრუსინსკის, რომ მე კათოლიკის სა-
 რწმუნოებას ვაღიარებ ჩუმათაო, ასეთი დიდებული მეფე-
 ნი ქართველთ ხშირათ არ გვყოლია. ეს მეფე საქართვე-
 ლოს სამეფოს საქმეების გამო სპარსეთში სცხოვრებდა,
 შაჰის დავალებით მუსლიმანობას აღიარებდა, მაგრამ გუ-
 ლით-კი ნამდვილი ქრისტიანი, ქართველი იყო. ეს მეფე
 სპარსეთილამ დიდათ ეხმარებოდა საქართველოს, როსტომ
 მეფისავე, სპარსეთილამ ეს საქართველოს დიდს მფარვე-
 ლობას უწევდა, თვით სტამბის გახსნასაც ეს დიდის სია-
 მოვნებით მიჰგებებია, სპარსეთილამ დიდი დახმარება მი-
 უცია ამ საქმისთვის, ყველაზე მეტათ მას სიამოვნებია, რად-
 განაც სპარსეთში მყოფ ლათინის პატრებისაგან მას კარგად
 სცოდნია მნიშვნელობა სტამბის გახსნის და წიგნების ბე-
 ჭდვის, მისის დახმარების, პატრონიბის და საქართველოს
 მფარველობის სამახსოვროდ, ეახტანგ მეფესაც ლეონ
 ირანთა მსაჯულის. სახე წიგნებში მოუქცევია, ლეონ
 ირანთა მსაჯული სკამზედ ზის, ხელში ქრისტიანულის
 ჯვრით გაკეთებული ყაპარჯენი უჭირავს, გვერდზედ და-
 ხატულია ბაგრატიონების გვირგვინი, ირგვლივ ხუცური
 წარწერა აქვს.

1797
 1797
 1797

იმ დროის ქართველთა, სამღრთო წერილს გარდა
 საერო მწერლობასაც მიაქციეს ყურადღება, სამართლიენ
 მოვალეობის აღსრულებას მოჰკიდეს ხელი და „მეფე“

ხის ტყაოსნის“ ბექტვაც განიძრახეს. შეუდგნენ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის სამზადისს და 1711 წ. უკვე დი-წყვა ბექტვა ისე, რომ 1712 წ. „ვეფხისტყაოსანი“ ცალკე წიგნათ გამოცა. ამ ძვირფას საუნჯის გამოცე-მას ზოგი სასულიერო პირნი წინ აღუდგნენ. „ვეფხისტყაოსნის“ ჰაზრებს სამეფოთ სთარგმნიდენ. ამიტომ ამ წიგნის შინაარსის გასაცნობად ვახტანგ მეფემ ახსნა დას-წერა, რუსთველის ჰაზრებს ძეძობა მოაშორა. ამის ახს-ნა „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული. თვით „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოს დაბეჭდილია ორი ტაეპი, რომელიც მიუწერ და მიუბეჭდილია იმ დროის მწიგნო-ბართ ქართველთ.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველს გვერდზედ მოყვანი-ლია შემდეგი: „ვეფხისტყაოსანი“ აწ ასლად დაბეჭდილია ქართულსა ენასა ზედა, ჟამსა აძაღლებულისა საქართველას მშერობელისას, უფლისა ვახტანგისა, შრომითა და წარსაგე-ბელითა მისიუ მშერობელისათა, გამართა ხელითა სელმწი-ფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა, ქალაქ თფი-ლისს, ქრისტეს აქეთ 1712 წ. დასაბამითგან ვიდრე აჭამოდე 7220“. მეორე გვერდზედ მოთავსებულია ლექსი პატი-ვად ბაგრატიონთ შთამომავლობის შესახებ. მესამე გვერდ-ზედ მოთავსებულია შემდეგი:— „მადიდებელი წმიდისა სა-მუხისა მე გკრტომობით, ძირ მოდგმობით დაკითხანძან, ძის ძემან სახელ განაჭმულის მეფის ვახტანგისამან, ძმისწულძან ჭებულის არხილისამან და დიდათ პატოისნის ლეკანისამან, მშერობელძან საქართველსამან, ვახტანგ — მოკიყვანე მესტამ-ბე კლახეთით და გავაკეთე სტამბა სახსრად სულთა წინა თქმულთა მეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გუგუიელის ასულისა თუთასათვის, საღვინებელად სულისა ჩემისა და ჩემქუზის ბატონის ასულისა დედოფლის რუსუდანიც და ძე-

თა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდალათ“. მეოთხე გვერდზედ დახატულ დაშკრილია სურათი ვახტანგ მეფისა. „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელ ტაევის შემდეგ მოთავსებულია შემდეგი ორი ტაევი, რომელიც მოგვყავს აქვე, რადგანაც ამ ტაეებს მჭიდრო კავშირი აქვს ჩვენის სტამბის დაარსების ისტორიასთან:

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში, ჰირველ ნაწერი ხელისა, უგბილთა ფრად სასწავლო, გონიერთ გულთა თმენისა, მუფის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილ მქმნელისა, და ნაღვაწი მისის მლოცველას, მესტამბე მიქაელისა“.
დაესრულა ესე წიგნი, ქარონიკონს უნსა სმულსა; ეკელაქასა უსაროდა, რიტორსა და ხმა უსულსა, სამღრთთა და საეროცა, ვისიცა აქეს სმენა გულსა, და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს უსრულსა.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ვალახიიდან საქართველოში მოსული მესტამბე მიქაელი, უნგრეთელი ყოფილა, ხოლო ვალახიაში მყოფი და აქედამ თავის ხელოსნებით საქართველოში მოსულა. ამ მესტამბის და მის ამხანაგებთ ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის დაფარულ არს, ისე ვიცით, ესენი საყოველთაოდ საქართველოში დაშთენილან, ამათ აქ, საქართველოში, ქართველთ ძეთათვის შეუსწავლებიათ ქართული ასოების ხაზვა, ყალიბების ამოჭრა, ასოების ჩამოსხმა, ამოწყობა, ბეჭდვა, შავი საბეჭდი წამლის კეთება, თვით რკინა-ხის დაზგების მომზადებაც. ერთის სიტყვით სრული ხელობის ცოდნა სასტამბო საქმეების. სანაქებოთ ითვლება მათი ოსტატობა წითელ და შავ წამლით ქართული წიგნების ბეჭდვის ხელოსნობაში. რაც შეეხება ზემოთ მოხსენებულ კარის დეკანოზის შვი-

ლის მიქაელის ხსენებას-კი, ეს ჩვენ სულ სხვა პირობაშია, სხვა მოღვაწეთ, კარის დეკანოზათ ჩვენ უნდა სახეში ვიქონიოთ ქართველთ მეფეთა კარის ეკლესიის მოძღვარი, მაშასადამე ეს მიქეელი ქართველი კაცი, ქართველი მესტამბე უნდა იქმნეს, იქმნება მან თავის ცოდნა უნგრეთ-ვალახიელ მესტამბე მიქელ სტეფანეს ძისაგან შეისწავლა.

უნდა ვსთქვათ, რომ უნგრეთ-ვალახიელ მიქელ სტეფანეს ძემ მოჰფინა ჩვენში სტამბის ხელოსნობის ოსტატობა, ამ ხელობის ოსტატ ქართველნი ამან მოამზადა, მისი ასეთი შრომა ქართველ მეფეებთაგანაც დიდით პატივცემულ და ღვაწლ დებულ იქმნა, მიქაელი აზნაურის შვილობით იქმნა დაჯილდოებული 1710 წლებსვე ვახტანგ მეფისაგან, იგი უნგრეთ ვალახიაში აღარ დაბრუნდა, საქართველოში დასახლდა და აქვე გარდაიცვალა. XVIII საუკუნის ნახევარს, ამისაგან დაზრდილ მესტამბეებმა საქართველოში უკვე თავი იჩინეს. ესენი არიან ასოთ-ამომწყოები: რომანოზ რაზმაძე, ჩუბინიძე დავითი მღვდელი, მარტყოფელი მღვდელი კეყერაშვილი, გიორგი პაიჭაძე, რომანოზ ზუბაშვილი, ანუ ზოგთაგან ზუბალაშვილათ წოდებული და რამდენიმეც სხვა ასოთ-ამომწყობნი და მბეჭდავნი, პირველ ხარისხის ოსტატნი, თორემ მეორე ხარისხის ხელოსანთ სახელებს ჩვენ აქ არ ვახსენებთ. უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სტამბეების მოღვაწეთ ისტორიის ცნობები ერთობ ღარიბია.

ჩვენდა საუბედუროთ, ქართველთ კეთილ დასაწყისს, არ მიეცა დიდი ხნის დრო, 1712 წ. ვახტანგ მეფე სპარსეთში მიიხმეს, ამის მამაც იქ იყო, მაგრამ საქმე ისე მოეწყო, რომ ესეც უნდა უსათუოთ წასულიყო, 1713 წ. უკვე წავიდა. ვახტანგ მეფის განსვლამ საკმარისად შეა-

ფერხა სტამბის საქმე, ამ სტამბაში, საეროთ „ვეფხისტყაოსანს“ გარდა აღარაფერი დაბეჭდილა, თუ იბეჭდებოდა რამ სასულიერო წიგნები. 1717 წ. კვალად დაიბეჭდა „ჟამნი“ 1720 წ. „კურთხევა ეკლესიისა და ოდიკისა“ და ორი სამიც სხვა სასულიერო შინაარსის წიგნები. ვახტანგ მეფის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ამ სტამბაში 1722 გამოიცა „აიათ“ ანუ ცის ქმნულება, ე. ი „კოსმოგრაფია“ სპარსულიდან ნათარგმნი თვით ვახტანგ მეფისაგან, ამ წიგნთან ერთათ სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდნენ, მაგრამ მათ აღსრულება ვერ მიეცენ, ორი წლის განმავლობაში ვახ. მეფეს რამდენ გზისმე მიეცა შემთხვევა სპარს-ოსმალებთან ომებისა, ერთ წელს განჯაზე სამჯერ იყო. სტამბის საქმის მართვის დრო აღარ ჰქონდათ. 1723 წ. ლეკთა და ოსმალთ თფილისი დაიპყრეს. ქართველთა სტამბის იარაღი მიწაში დაფლეს, დამალეს, სტამბა მოიშალა სრულიად. 1724 წ. ვახტანგ მეფე თავის სახლოპიბით, დიდის ძალის თავად-აზნაურობით, სამღვდელოებით, ძვირფასის ნივთებით, ოქრო-ვერცხლით და ძველის ქართულის წიგნებით რუსეთში გადასახლდნენ. ქართლი უპატრონოთ დასტოვეს. ამ გარემოებამ დიდი მესხი დაარტყა ქართლს. ქართლის უპატრონო ხალხი მაინც სულით არ დაეცნენ, მიეცენ ღწვას და უკანასკნელ თფილისიდან ოსმალნი განაძევეს, ლეკნი მოსპეს, თფილისი გაანთავისუფლეს.

ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლის ტახტზედ თეიმურაზ მეორე ავიდა, ამის მეფობის დროს სტამბაც განახლდა. საჩქაროთ მოძებნეს სასტამბო იარაღები, ყველაფერი მოაწყვეს და მალე განცხადდა სტამბის დაარსების ცნობა. განახლებულ სტამბის გამგებლათ იგივე პირები იქმნენ დანიშნულნი, ვინც ვახტანგ მეფის დროს განაგებდნენ. ამ

დროს ქართველთაგან სტამბის შეგირდებიც განამარტულეს. მეფის თეიმურაზის ბრძანებით განახლდა ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა, მის მეფობაში რამდენიმე წიგნი გამოიცა. თეიმურაზ მეფის შემდეგ გამეფდა ძე მისი ირაკლი II-რე, ამის მეფობის დროსაც შესაფერათ წავიდა სტამბის საქმე, ხელმეორედ დაიბეჭდვენ საეკლესიო წიგნები. საერთო გამოიცნო ლოცვები ქართულის ანბანებით. ამ დროებში დაიხოცნენ ყველა ის ოსტატი, რომელნიც ვახტანგ მეფის სტამბის დროიდან განაგებდენ, ამიტომ მათ მაგიერ სხვა ხელოსნები გამოვიდენ, სტამბის უფროს ხედამხედველათ დანიშნულ იქმნა მესტამბე, მარტყოფელი მღვდელი დავით კვერცხაშვილი.

ამ დროს, სტამბა, მეტეხის ეკლესიის ვალავანში იყო მოთავსებული, სადაც XVII საუკ. როსტომ მეფე სახლობდა, დღეს იმ ალაგას საპატიმროა გამართული. 1750 წლებში, სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმე ისე წავიდა, რომ წიგნების საბეჭდათ ცენზურაც იქმნა დანიშნული. ამ წლების შემდეგიდამ ლოცვის წიგნებში ქართველთა მეფეთა სახელების მოხსენების ბეჭდვაც შემოიღეს; მაგალითებრ: მეფის ირაკლის დროს, დაბეჭდულს „ლაუჯდომელში“ მოხსენებულია მეფე, დედოფალი და მეფის ძენიც. 1784 წ. თფილისში გამოიცა „კურთხევანი“ პირველ ფურცელზე აი რა წარწერა აქვს მიბეჭდილი: — „სადადეკლად... დროსა ეოკლად უბრწუნებალსისა, უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა ირაკლი მეორისა, მეფისა ეოკლასა საქართველოსა და კეთილ მორწმუნისა დედოფლისა დარეკან, ჯადიანის ასულისა და კეთილ მორწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთასა, კურთხეკითა უნეტარესისა და უწმიდესისა მეფის ძის ანტონა, პატრიარხისა ეოკლისა საქართველოსა, ჩვენის უწმიდესის სინოდისათა, დაიბეჭდა წიგნი

ესე, საძლთო კურთხევანი, სამეფოსა ქადაქსა თეფილასა, ლატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითგან სოფელსა გსუბ, ხოლო განსორციელებდგან სიტუვისა მღვთისა ჩღნდ. თვესა თებერვალსა რინხვსა ა“. მეორე გვერდზედ დაბეჭდილია ბაგრატიონების გერბი. ამ ცნობაში საყურადღებოა ის, რომ ანტონ კათალიკოზი რუსეთის უწმინდესის სინოდის წევრათ არის მოხსენებული. ამ გარემოებას დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ოდესმე და ცნობები გაირკვეს კარგათ. ამის მნიშვნელობის ჩვენ არა ვიცით რა.

როგორც გამოვარკვიეთ, წიგნები ყოველთვის სამეფოს საფასით უბეჭდავსთ. მხოლოდ 1793 წ. მღვდელ ქრისტეფორე კეფერაშვილს, თავის ხარჯით რამდენიმე წიგნი დაუბეჭდია. მაგალითებრ აი რას სწერენ:— „ღრმატიკის განონსა ზედა განმარტვითა ჰრობის (!) მართვითა მისის უწმიდესობის მონისა, არხიმანდრიტს ტრაიფილესითა, ზელითა მესტამბე რომანოზ ზეზაშვილისათა, პებრძანა უკეთიმისხურესისა და უმაღლესისა ხელმწიფისა ყოვლისა საქართველოსა, ირაკლი მეორისა, მე, მისსა მონსა, მისის უმაღლესობის კარის მღვდელს, მარტყოფელსა ქრისტეფორე კეფერაშვილსა განგება და ზედამხედველობა სტამბისა, რომლისა სურვილი ფრად მაქენდა და დაკბეჭდე შრომითა და საფასითა ჩემითა: მხედრული „დაუჯდომელი“ 700 ც. „კიტის სიბრძნე“ გაიოს ნაცვლიშვილის თარგმანი 700 ცალი ლოცვანი 1000 ც. სახარება 1000 ც. კვალად სახარება 1000 ც. და მარხვანი 1000 ც. შეწევითა ყოვლად წმიდისა სულისათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნნი დამბეჭდავს ხარჯითა ჩემითა, აღსამაღლებლად და განსამდიერებლად უფლისა ჩემის, მეფის ირაკლისა, და საოხად ცოდვილისა სულისა ჩემისა, რომელიცა კმოქნეობ მხილველთაგან შენდობისა“. აქ უნდა ვსთქვათ, რომ დავით მღვდელი

კეყერაშვილი და ქრისტეფორე მღვდელი კეყერაშვილი ჩვენ მამა და შვილად მივიჩნია. შვილს მამისაგან უნდა ესწავლა სტამბის მართვა და ხელობა.

საუბედუროთ ვერც ამ სტამბას წაუვიდა საქმე ბედნიერათ, 1795 წ. პრისხანე ხვედრმა მასაც მოუსოთავისი ცელი. სტამბის სტანოკების და საქირო იარაღის ზოგი ავლაბარში, მიწაში დაფლეს, ზოგი გორისაკენ წაიღეს და იქით შეინახეს. მტრის განსელის შემდეგ, დავით კეყერაშვილს მეფისაგან ებრძანა სტამბის მოხერხება, განწყობა ხელ ახლავ, იგი შეუდგა იარაღის მოკრებას, მალე მოკრიბა და 1796 წ. ამ სტამბაში რამდენიმე ვრცელი სასულდერო შინაარსის წიგნებიც გამოიცენ. 1798 წ. მეფე ერეკლე გარდაიცვალა, გაქედდა ძე მისი გიორგი XII-ე. სტამბის მფარველობა მეფის გამგეობის ქვეშ გადავიდა, მეფემ მასვე დ. კეყერაშვილს მიანდო ზედამხედველობა. ამის მეფობაშიაც რამდენიმე გამოცემა იქმნა, ლოცვის წიგნები იბეჭდებოდა, სამეფო დავთრები, საქირო განცხადებები ფურცლებათ, გაზეთის მსგავსად, ესეთი ფურცლები ბეჭდვა ერეკლეს დროსაც ყოფილა, მაგრამ მათ ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. 1798 წ. ამ სტამბაში დაბეჭდილა რაღაც გაზეთის მსგავსი ფურცლები, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული ყოფილა მეფე ერეკლეს გლოვა და გიორგის ქება ლექსად, ამავს გარდა სხვა-და-სხვა ცნობებიც ყოფილა მოთავსებული. ძველ კაცებთაგან ამბათ არის დაშთენილი, რომ ასეთი ნაბეჭდი ფურცლების დრო და დრო გამოდიოდნო. ამ ფურცლებს ბატონიშვილებს და დიდკაცობაში არიგებდნო, მცირე რიცხვი-კი უბეჭდავთ. სხვა-და-სხვა საქირო განცხადებათა ბეჭდვა რომ მაშინაც ყოფილა, ამას ამტკიცებს შემდეგი მაგალითი: XVIII საუკუნის დასლევს,

რუსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა დამსახურებულნი ჯარისკაცნი
ბრიელ მაიორი. გაბრიელ მაიორს განათლება რუსეთში
მიეღო, იქვე ემსახურნა, სამსახურს გათავების შემდეგ
თფილისში გადმოსახლებულა, სამშობლოში. საქართვე-
ლოს ღელა ქალაქ თფილისსა და თელავს პირველად ამა
გამართა ქართული წარმოდგენები. ამ წარმოდგენების-
თვის მას ბილეთები სტამბაში დაუბეჭდია. ერთმა ბილეთ-
მა ჩვენ დრომდარსაც მოაღწია, ზედ ასე აწერია:— „შაჟრა
ორი, გაბრიელ მაიორი“ ე. ი. ბილეთი ორი შაური. ეს
გაბრიელ მაიორი ქართველი იყო, დიდი ერთგული მე-
ფისა, 1795 წ. უბეჯურს ომში მან ეაქვაცურათ იბრძო-
ლა, მიტომ იგი ცხარე ბრძოლის დროს დაკუწულ იქმ-
ნა ნაჭერ-ნაჭერ სპარსთაგან. რაც შეეხება ამის წარმო-
დგენების შესახებ ცნობებს ამას ჩვენ სხვაგან დაწერთ.
1799 წ. ხსენებულ სტამბაში ბეჭდვა დაწყებინა დავით
ბატონიშვილმა, თავისაგან შედგენილის „ნარკვევის“,
რომელიც 1800 წ. ცალკე წიგნით გამოვიდა, ეს „ნარ-
კვევი“ არის შემოკლებული ისტორია სხვა-და-სხვა ტომ-
თა. შიგვე დაკავშირებულია საქართველოს ისტორიაც.
1800 წ. რამდენ ნაირიმე განცხადებები, სამეფო დავთ-
რები, ლექსები და სიტყვები დაიბეჭდნ. მეფე გიორგის
სიკვდილის შემდეგ, საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, სტამ-
ბის საქმეც ცუდათ წავიდა, ამიტომ 1801 წლის ნახევარს
სტამბა გაუქმდა. მის ყურისგდება არავის უნდოდა, ყვე-
ლა თავისკენ იწეოდა, ბატონიშვილებსაც გადასახლება
უხდებოდათ, სტამბის მართვისთვის აღარავის სცალოდა.
ანტონ კათალიკოზმა დაუწყო სტამბას მფარველობა, ესეც
დროებითი იყო, ამის მფარველობის დროს ამ სტამბაში
არა დაბეჭდილა რა. 1804 წ. სტამბის იარაღი და ყო-
ველისფერი მოწყობილება რუსეთის მთავარ-მართველს

გარდაეცა. მთავარ-მართველმა სტამბას ჯეროვანთა რაღდება მიაქცია, მისთვის რუსეთიდან გამოიწერა ზოგიერთი საჭირო რამ იარაღები, ქაღალდი, მასთან რუსული ასაგებიც და 1805 წ. ვახსნილ იქმნა ძველი სტამბა. 1805 წლის შემდეგიდამ ამ სტამბაში ქართული წიგნის ბევრი აღარაფერი დაბაჟილა რა. იბეჭდებოდენ მხოლოდ ქართული ლოცვის და ანბანის წიგნები, მასთან რუსეთის განცხადებები, საქართველოს მთავარ-მართველებთა ბრძანებანი, განკარგულებანი და სხვა-და-სხვა დარიგებანი, ყველა ესენი მარტოთ ქართულს ენაზედ იბეჭდებოდენ. 1810 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული გრამატიკა. მასთან რუსულ-ქართულის „რაზღაფორის“ წიგნი, ლოცვანი ანბანითურთ, 1811 წ. დაიბეჭდა ვარლამ არხიეპისკოპოსისაგან შედგენილი საქართველოს სამღვდლოების, ბერების, ეკლესიების, მონასტრების, მათის მამულების და სხვა-და-სხვა საქმეთა აღწერანი, რომელიც წარდგენილ იქმნა საქართველოს მთავარ-მართველთან, მთავარ-მართველმა ეს აღწერა და მოსაზრება რუსეთის უწმინდეს სინოდს გაუგზავნა და უმაღლეს მთავრობასაც.

ეს აღწერა ჩვენ ვნახეთ, მასში აწერილია იმ დროის საქართველოს ეკლესიების და მონასტრების რიცხვი, მღვდლების, მთავრების, დიაკვნების, არქიმანდრიტების, ეპისკოპოზების, ბერების, მონასტრების, მამულების და მათი შესავალ-გასაელის, თან დართული აქვს რჩევა, რომ თუ მთავრობა აქ რამე ცვლილებას დაინახავს საჭიროთ, მაშინ კათოლიკოზობა გაუქმდეს და მის მაგიერ განწესდეს ეგზარხოსი, როგორც ეს ბოლგარიაში არისო. საქართველოში მყოფ ეპისკოპოზებს დაენიშნოს ამდენ-ამდენი ჯამაგირიო. ცვლილება ამ არხიეპისკოპოსის წეს-

ქართული ენის ინსტიტუტი

დების თანხმით მოხდა, პირველ ეგზარხოსათა ცესკო-მის დაწესებით, ხოლო ანტონ II კათალიკოზი რუსეთს გადაიყვანეს, სადაც იცხოვრა და გარდაიცვალა. 1814 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული სახარება მხედრულათ, მცირე ხნის შედეგად სტამბა გაფართოვდა, ახალი ასოები შეიძინეს და ამ სტამბაში 1817 წ. ქართული გაზეთიც გამოიცა. დღევანდელი კავკასიის მთავარ-მართებლის სტამბის დრო 1707 წ. მისწვდება, ეს სტამბა იქიდან არის გადმოკეთებული. ცხადია, რომ დღევანდელ სტამბის საწყობში ბევრი რამ ძველი ნივთები და იარღები იქმნება დაშთენილი, როგორც ვახტანგ მეფის სტამბის დროის.

ამ სტამბას, 1829 წ. მოემატა მეორე სტამბა, კერძოთ ქართული წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების დასაბეჭდათ. მეორე სტამბა გახსნილი იქმინა სოლომონ დოდაშვილისაგან, ბერის ივანე ხელაშვილის საფასით, რომელ ბერიც ბატონიშვილებს გადაჰყვა რუსეთში და იქ სცხოვრებდა. აქედამ ჩვენ მიუბრუნდებით ისევ XVIII საუკუნის და ავწერთ იმ სტამბებთა ცნობებს, რაცა-კი ხსენებულს საუკუნეში რუსეთში დაიხსნა, მერე საქართველოში დახსნილებს შეეცნებით.

ვახტანგ მეფას შვილები მწიგნობარნი იყვნენ, ესენი რუსეთში მოსვენებით სცხოვრობდნენ, მათ ძრიალ ეთანადრებოდათ ვული საქართველოს შესახებ. ბაქარა და ვახუშტიმ განიძრახეს ქართული სტამბის დაარსება. ამისთვის მათ აიღეს ნება-რთვა, ჩამოასხმევინეს ქართული ასოების ყალიბები, ასოები და 1734 წ. სტამბა გახსნეს მოსკოვის ახლოს, სოფ. „ვსესვიატკოვში“ სადაც იწყეს საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა და მცირე დროის განმავლობაში რამდენიმე ნაირი წიგნიც აღბეჭდეს.

ამავე დროს, რუსეთის ეკლესიის წინაშე მსახურებდა იოსებ სამებელი, ეპისკოპოსი, კაცი მწიგნობარი, სამღრთო წერილის კარგათ მცოდნე. მაღალის ენერგიით დაჯილდოვებული, მას დიდი სიყვარული ჰქონდა საქართველოს და ქართულის მწიგნობრობის, მას დიდათ ცნატრებოდა, რომ საქართველოშიაც აღორძინებულიყო საქირო წიგნების ბეჭდვის ოსტატობა იმ კვალიათვე, როგორც ეს მის დროს რუსეთში იყო. ამის ნატვრა აღრიდანვე ჰქონდა, მიტომ იგი შეუდგა სამზადისს, რასაც ჯამაგირს იღებდა, იქიდან მონარჩენს ქართულის სტამბისთვის ინახავდა. ამ საქმისთვის დიდათ იშრომა და უკანასკნელ მოახერხა მოსკოვში გადასვლა, იქ ვახტანგ მეფის შეილებთან დაახლოვება და სტამბის გახსნაზე ცდა. ამ საქმეში ბატონი-შვილებმაც განუზიარეს თანაგრძნობა. ბაქარ ბატონი-შვილისაგან ჩამოსხმულ ყალიბებით ჩამოასხმევინა ქართული საქირო ასოები, შეიძინა ორი სტანოკი და 1735 წ. მოსკოვში, ბაქარ ბატონი-შვილის სახლში, უწმინდესის სინოდის ლოცვა-კურთხევით, გახსნა ქართული სტამბა, სტამბაში მოთავსებული იყო ხუცური და მხედრული ასოები.

ვიდრე სტამბას გახსნიდა, მინამ იოსებ სამებელის წიგნების ბეჭდვის გეგმა შეედგინა. პირველ საბეჭდ წიგნად „დაბადება“ დაენიშნა. ამ აზრისავე იყო ბაქარი და ვახუშტიც. როგორც იოსებ სამებელს ესწორებინა ქართული „დაბადება“ რუსულ და ბერძნულ „დაბადებასთან“ ისევე ვახუშტის და ბაქარს ემუშავნათ „დაბადების“ შესწორებაზე. შემდეგ ამათ ორივე შრომა ერთად შეაერთეს. იოსებ სამებელმა საქმე ისე მოაწყო, რომ ბაქარის მიერ დაფუძნებულ სტამბაც თავის სტამბას შეუერთა და ამ სტამბაში მათ იწყეს ქართულ-ხუცურ და მხედრულ

წიგნების ბეჭდვა. სტამბის ზედამხედველებათ ანტონ მონაზონის
 კებათ დანიშნულ იქმნენ: ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე
 გურამიშვილი და მღვდელი ფილიპე. ეს ფილიპე იმერელი
 იყო, მოსკოვში მსახურებდა მღვდლად, 1750 წ. დაქვრი-
 ვებულა, იოსებ სამებელთან უმსახურნია, შემდეგ საქარ-
 თველოში მოსულა, ანტონ ჰრველს ეპისკოპოზათ უკურ-
 თხებია, ხოფის კათედრაზე დაუნიშნავს, ოსმალთ აოხრე-
 ბის მეოხებით ეს კათედრა გაუქმდა, ფილიპეც რუსეთში
 გარდასახლდა, იქ გარდაიცვალა. ამ სტამბაშივე მოღვა-
 წეობდა დავით მღვდელი. ზედა-მხედველათ დანიშნულ
 იქმნა ვახტანგ მეფის მდივანთ ყოფილი მელიქსედეკ აბე-
 ლისშვილი კავკასიძე. სტამბის გახსნაში თავის საფასით
 დიდათ ეხმარებოდა ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურა-
 მისშვილი.

1735 წ. დაარსებულს სტამბაში, წიგნების ბეჭდვა
 მხოლოდ 1736 წ. დაიწყო. ხუცეს-მონაზონ ქრისტეფო-
 რე გურამიშვილმა თავის შრომათ გამოცემა შემდეგი წი-
 გნები: მარხვანი, ზატიკი და ანბანის წიგნი. ეს
 მღვდელი ქრისტეფორე გურამიშვილი ყოფილა მარ-
 ჯვენა ხელი იოსებ სამებელისა. ამ სტამბის დაარსე-
 ბის ისტორიას აი რაგვარ მოგვითხრობს თვით დამაარსე-
 ბელთვე კალამი: — „ოჯეს აზერობდა და განაგებდა კეთილად
 გამგებელი, კეთილ-მორწმუნე და თვით მზერობელი სრულიად
 რუსეთისა დიდი სელმწიფე იმპერატორცა ანა იოანესი, მას
 უამსა იგულისმოდგინა უოკლად სანატრელმან არქეპისკოპოს-
 მან კლადუკისმან და არხიმანდრიტმან ურეკისამან, კართა მდი-
 კან მწიგნობართ უხურეკის ქობუდას თამაზის ძემან, სამე-
 ბელმან იოსებ და მიბრძანა მე, უოკლად უღირსსა გურამის-
 შვილს მღვდელ-მონაზონს ქრისტეფორეს, სტამბის გაკე-
 თება და გაკვეთებინეთ დიდის გუდს მოდგინებით და წარგე-

ბათა საფასათა მისათა, და დაბეჭდა დაკითხი, ზატყეა და
სახარება.“ ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ქართული სტამბის
დაარსების ნატერა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის
სასულიერო პირთაც დიდად სურვებიათ. ამათ შემდეგ ამავე
სტამბაში გამოუცია სხვა-და-სხვა წიგნები ქრისტიანთ
გურამის შეილს. იმავე დროს, კახეთის მეფის არჩილის
ასულის კარის დეკანიოზს გიორგი ლამბარა შეილს დაუბეჭ-
დია „მარხვანი“. ამის გასწორებაზე ამათაც დიდათ უმუ-
შაკნიათ. ამაზე აი რას სწერს თვით დამბეჭდი:— „ბადათა
ღვთისათა, კიშრომეთ და კაღვანეთ წმინდასა ამის „მარხვა-
ნისა“ მე, უღირსმან ქრისტეფორემ, კახეთის მეფის არჩილის
კარის დეკანიოზმან გიორგი ლამბარა შეილმა და სხვათა ვაჟთ
მოწმობათა და შეწევნათა მოკიდეთ რუსულა „მარხვანა“ და
ათხა ჩვენის ენისა, და რეგორც რუსულ „ტიბიკანს“ და
რეგი უნდა ასე ამ რუსულ „მარხვანზე“ გასწორეთ და ასე
შეკვრებეთ ნუსხათა“. შემდეგ მოთხრობილია, რომ რაც
ჩვენში აკლდა იმას რუსულით გიორგი ლამბარა შეილი
სთარგმნიდა და მით ვაყვებდითო, ასეთი შევსებული და-
ბეჭდეთო. ჩვენ, თფილისში, დაბეჭდილი „მარხვანიც“
გვეკავაო. ეს მარხვანი მეორეთაც დაბეჭდეს 1741 წ. ამა-
ვე წელს იოსებ სამებელმა დააწყებინა ბეჭდვა ქართულის
„დაბადებისა“ ერცელის ზომის, ამის შემუშავებაზე დიდი
შრომა მიუძღვისთ ვახუშტის, ბაქარს და ნამეტურ იოსებ
სამებელს, გამოსაცემი ხარჯი თვით ამისი იყო. ეს „და-
ბადება“ დამთავრდა და გამოიცა 1743 წ. გამოცემის
ბოლოში ვახუშტის წერილი აქვს მოთავსებული, იგი
მოგვითხრობს „დაბადების“ გასწორების, შეცდომების
სწორების და ბეჭდვის ისტორიას. „დაბადების“ შემდეგ
ზოგიც სხვა წიგნები გამოიცენ განმეორებით. ყველა ამ
წიგნებს სწრაფათ გზენიღნენ საქართველოში და აერცე-

ლებდნენ სამღვდელოებაში. ამაობაში მოახლოვდა 1750 წლები, იოსებ სამებელი საქართველოში აპირებდა გადმოსვლას და თან სტამბის გადმოტანასაც, მაგრამ ეს მას ვერ მოუხდა, იგი გარდაიცვალა 1750 წ. და ყოველივე მისი აზრები ჩაფუშულ იქნა. უნდა ვსთქვათ, რომ იოსებ სამებელს რომ თფილისში თავის სტამბა გადმოეტანა, მაშინ აქ ძრიელ ბევრი წიგნები დაიბეჭდებოდნენ. იგი სტამბა მდიდარი იყო და მეორე თვით იოსები და მისი მომხრენიც გამოცდილნი იყვნენ წიგნების ბეჭდვაში. საეკლესიო წიგნებს გარდა იგინი უსათუოდ საერო წიგნების ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ. თფილისში მაშინ ეს მეორე ქართული სტამბა იქნებოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა.

იოსებ სამებელი თავადისშვილთაგანი იყო, გვარად ქობულაშვილი, თავის დროს კვალათ საკმარისად განათლებული, მკოდნე რუსულის, სლავიანურის და ბერძნულის ენების. იოსებ სამებელის სტამბა დარჩა მოსკოვის სამუდამოთ. მის ზედამხედველობა ბაქარ ბატონიშვილს და რამდენიმეც სხვა მღვდელ-მთავრებს ებარათ. იოსებ სამებელის სიკვდილის შემდეგ იქ შესწყდა წიგნების ბეჭდვა. 1755 წ. ტფილისიდან გაჩვენეს რუსეთს ანტონ საქართველოს კათალიკოზი. ეს მივიდა რუსეთის კარი ხაღმი, უკანასკნელ იგი დანიშნულ იქმნა ვლადიმერის და იეროპოლის ეპისკოპოზათ. ამან იმეცადინა და 1759 წ. იოსებ სამებელის სტამბა ვლადიმერს გადაატვიჩა, დაძინებული სტამბა იქ გააღვიძა, იქ გამართა და 1760 წ. წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. სხვათა შორის გამოსცა „კლდე სარწმუნოებისა“ ვახუშტის ნათარგმნი. „თვენი“ მეორეთ. ქართულ-რუსულ-ლათინურ-ბერძნულ ანბანი და ზოგიც სხვა წიგნები. ანტონის საქართველოში დაბრუნების შე-

მდეგ ეს სტამბა დახურულ იქმნა. ანტონის სტამბის გარდა 1761 წ. მოსკოვში მეორე სტამბა გახსნა ტფილელ მიტროპოლიტ ათანასე ამილახვარმა. ეს ათანასე 1759 წ. მეფე ერეკლესაგან რუსეთში ელჩათ იქმნა გაგზავნილი, ეს თანამომხრე იყო ვახტანგის ოჯახის და წინააღმდეგი ერეკლესი, ამიტომ რუსეთიდან აღარ დაბრუნდა, რუსის ქვეშევრდომობა მიიღო. მეფე ერეკლემ რუსის მთავრობას ორჯელ სთხოვა ამ მიტროპოლიტის დაბრუნება, მაგრამ საქმე ვერ მოხერხდა. ამან თავის სტამბაში გამოაცა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, დაუჯდოპელი და 1767 წ. „პარაკლისი“ და ანბანის წიგნები. ანტონ კათალიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ვლადიმერის სტამბაც ამ ათანასემ შეიძინა, მოსკოვს გადაატანინა და თავის სტამბას შეუერთა. ამისვე დროს დაიბეჭდნენ რამდენიმე საერო ლექსნი და იამბიკოები ბაქარ ბატონისშვილისა. ათანასე მიტროპოლიტი გარდაიცვალა 1774 წ. და დასაფლავდა დონის მონასტერს. ამის შემდეგ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა, იქ სხვა-და-სხვა წვრილი სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა. უკანასკნელ ყველა ეს სასტამბო იარაღები და ნივთები მოსკოვის უწმინდესის სინოდის საკუთრებად გახდა, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა მოსკოვს გადაიტანეს, ეს ძველი სტამბა განაახლეს და იქ დაიწყეს ბეჭდვა. მოსკოვში ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა გაგრძელდა 1860 წლებამდის. ამ დროთა სტამბის მმართველთ მოღვაწეობა იქამდის უფერულია, რომ მასზე საუბარი ჩვენ აქ მეტად მიგვაჩნია.

XVIII საუკუნის ნახევრიდან, რუსეთში, ქართველთ საზღვდელეობამ ერთობ ხშირათ იწყეს გამგზავრება, ხსე-

ნებულ საუკუნის მესამე ნახევრამდის, ქართველთა მთავრობის
 მოსკოვი შეადგენდა, შეადგე კი მათ პეტერბურგშიაც
 იზინეს თავი, ნამეოურ ეკატერინა იმპერატრიცა მეორეს
 დროიდან. სხვათა მრავალთა შორის, პეტერბურგში იმ
 დროს, სცხოვრებდა ქართველი ეპისკოპოსი, გრიგოლ ხა-
 რქაშენელი. ამანაც იღვაწა და 1786 წ. პეტერბურგში
 გახსნა ქართული სტამბა, სადაც სხვათა შორის 1789 წ.
 დაბეჭდა ქართული სახარება. სხვა წიგნების ბეჭდვაც
 ჰქონია ამ ეპისკოპოსს დაწყებული, მაგრამ დამთავრება
 ველარ შესძლებია. მის შემდეგ ეს სტამბა მიითვისა ვარლამ
 არხიეპისკოპოსმა, საქართველში პირველ ქართველთ
 ეგზარხოსათ ყაფილმა, სტამბა განაახლა და განავრცო.
 აქ დაბეჭდა მან ქართული „თენი“ სახარების ახსნა და
 ზოგიც სხვა წიგნები. 1815 წ. იქვე დაიბეჭდა ლექსად:
 „ქეთევან დედოფლის წამება“. შედგენილი დიმიტრი
 ბაგრატიონისა, 1812 წ. რუსთა ლაშქრის მხედარ მთა-
 ვრის ბაგრატიონის ძის. ვარლამ ეგზარხოსად ყოფილი
 პეტერბურგის ქართული სტამბის გახსნის საქმეს ასეთის
 ჩაბრუნებულს ლექსს კილოთი შეამკობს:

„ღვთის შეწვენითა, ზესთა ზენითა,
 მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული.
 ქსნის ერისთვისა, დავითის ძისა,
 ვარლამ ღვაწლი კმა გამართული.
 ვინ იყო ძველად, ახტალის მწყემსლად,
 აწ რუსთ სინოდის წევრათ შართული,
 გიძღვნესთ ივერთა, ამერ იმერთა,
 წიკნს დღესასწაულ მბეჭდველი სრული,
 მასთან იონა, ვინ არ იონა,
 შრომის მოყვარე ცენზორობითა;
 მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამჭკვრეტმან,
 გედეონის ძემ ძველ გვარობითა

ნიკიფორითა მკითხეს სწორითა,
იგულს მოდგინეს საკმარობითა,
კეთილ შობილმან პაიჭაძემან,
მესტამბემ ყოვლით სახმარობითა.

ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგში ქართულის სტამბის გაძლიერებისა, თვით სამეცნიერო აკადემიის სტამბის ნიადაგის განმტკიცებაც ამას მიეწერება, რომელ სამეცნიერო აკადემიის სტამბაშიაც ბროსემ და ჩუბინაშვილმა გამოსცეს 1840—1863 წლებამდე „ქართლის ცხოვრება“ ვახუშტის გეოგრაფია, ქართულ-რუსულ-ფრანგული სლავარი, ქრისტომატიკები, როანე შეთელის „სპასეჟო ცხრილი“ „ვეფხისტყაოსანი“ რამდენჯერმე, „სიბრძნე სიცრუე“ ქართული გრამატიკები, „ჩონგური“ ლექსთა კრება კ. ლორთქიფანიძისაგან 1865 წ. და 1869 წ. „კაცია აღამიანი“ ილ. ქავჭავაძისა და რამდენიმეც სხვა წიგნები. უნდა ვსთქვათ, რომ მოსკოვის ქართული ასოები და პეტერბურგისა ერთმანერთისაგან დიდათ განირჩევიან. პეტერბურგის უფრო მოსაწონია, მის ყალიბები XIX საუკუნეშია შედგენილი და მოსკოვისა კი ძველათ. დღევანდელ ჩვენ აკადემიურ ასოების ყალიბებს ნათესავობა 1712 წ. თბილისში გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ასოების ყალიბებთან აქვს. მოსკოვის კი მეტათ განკერძოებულის თვისებისა არის, მათ რამდენიმე ქართველთ სასულიერო წოდების პირთა სახის ბეჭედი ატყვია. ეს უფრო რთული სამზერ საკითხია, პეტერბურგის კი მეტათ მარტივი, კონტა, ნამეტურ წვნიკი ასოებია. პეტერბურგის სტამბაში პაიჭაძეს შემდეგ მეტათ მცდელი ხელოსანი ყოფილა მესტამბე ტაბიძე, რუსეთში მყოფ ყველა ბატონიშვილების მომსწრე. რაც-კი პეტერბურგს ან მოსკოვს XIX საუკუნეში ხუცობრი და მხედ-

რული წიგნები დააბეჭდა, სულ ამ ამომწყობლის ამოწყობილი ყოფილა. 1841 წ. გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოზე მარი ბროსესაგან მიბეჭდილია შემდეგი ტაეპი, სადაც მოიხსენებენ ტაბიძეს ასე:

„სეიმონ მესტამზე ტაბიძე, ბექღვაზე იყო მცდელია, დაებეჭდეთ წიგნი აწახლად, განახლდა ძველის-ძველია“.

და სხვანი. ზემოხსენებულ სტამბებს გარდა რუსეთში, კრემენჩუგსაც გამოიცა ქართული წიგნები. აქ ვიტყვით ამაზეც მცირედ.

XVIII საუკ. ბოლოს, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ხანა უკვე ახლოვდებოდა. ამისთვის გამართული იყო მიწერ-მოწერა. ორივე მხარეში საჭირონი იყვნენ რუსულ-ქართულ ენების კარგად მცოდნე პირები. ერთი ასეთაგანია გაიოს ნაცვლიშვილი, მოწაფე ანტონ კათალიკოზისა, რომელმაც სწავლა მოსკოვის აკადემიაში დაამთავრა 1768 წ. შემდეგ საქართველოში დაბრუნდა და 1781 წ. თელავის სემინარიის რექტორთ იქმნა დანიშნული, ამ დროს იგი არქიმანდრიტად იყო. მცირე ხნის შემდეგ რუსეთის მთავრობის დავალებით მან რექტორობას თავი გაანება და რუსეთში გადასახლდა, იქ ეს დიდის პატივით მიიღეს, დანიშნულ იყო უცხო ქვეყანათა კოლეგიის ნაწილში ქართული ენის მთარგმნელათ. შემდეგ გარემოებამ კრემენჩუგს ვასტყორცნა. იქ ეს ამაოდ არ დაშთა, იქაურს ერთს სტამბაში მოაპოვებინა ქართული ასოები და 1793 წ. გამოიცა 1) „ქართული გრამატიკა“, 2) 1798 წ. „საცისკრო ლოცენანი“, 3) „მცნება ვასილის ბერძნთ მეფისა“ და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები. წვრილ წიგნებისამ ჩვენ დრომდის ვერაზნოდწიეს. მიზეზი წიგნებთა მცირე რიცხვის ბექღვა უნდა ჩაითვალოს. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების

შემდეგ, გაიოს ნაცვლიშვილი ეპისკოპოსის ხარისხით მოზდოკის და ყიზლარის კათედრაზე გადმოიყვანეს. ესევე განაგებდა ოსეთის სამქადაკებლო კომისიის საქმესაც. აქ, ეპისკოპოსობის დროს, ყიზლარშიც გაუხსნია ქართული სტამბა და ორი თუ სამი წიგნი დაუბეჭდია, ამ წიგნების მოპოვება ერთობ იშვიათია. პ. უპიკაშვილის სიტყვით, სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-საცავში ინახება მხოლოდ ორი წიგნაკი. სხვაგან არსად არაფერი დაშთენილა. ამ სტამბის ისტორია ჩვენთვის უცნობათ არის დაშთენილი, თუმცა გაიოსის ცხოვრების შესახებ ნიკოლოზ მთვარელიშვილისაგან საკმარისად საფუძვლიანი მონოგრაფია გვაქვს ქართულს მწერლობაში.

რუსეთის სტამბების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოხსენებულს სტამბებს გარდა პეტერბურგს და მოსკოვს სხვა-და-სხვა უცხო ტოქთა სტამბეშიაც მოიპოვებოდა ქართული ასოები, სადაც ქართულს წიგნებს თუმცა არა ხშირად, მაგრამ ხანდისხან მაინც ბეჭდავენ. ასეთი იყო ფირაღოვის, მეფე გიორგის მდივანთ ყოფილის, ქართული გამოცემანი და ზოგიც სხვა მწიგნობართ ქართველთა, მაგრამ ამ სტამბებთა ცნობებს ჩვენ არ ვეხებით, რადგანაც მათს არსებობას ჩვენის ისტორიის მასალებთან დიდი რამ კავშირი მაინცა და მაინც არა აქვსთ, ამიტომ აქ ამით ვათაყვებთ საუბარს და გადავდივართ XVIII საუკ. იმერეთის სტამბის აღწერაზე. 1709 წ. თფილისში გახსნილი სტამბა და ქართული წიგნების საქმე მთელს საქართველოში ელვასავებ მოიფინა. იგი მრავალთათვის გახდა სარკეთ და საყურადღებოთ, ნამეტურ ყურადღება მიაქციეს ბერძენ-იმერთა. დაბეჭდილი წიგნების რიცხვი უცბათ იყლაპებოდა. რაც თფილისს 1709—1713 წლ. წიგნები გამოიციენ, იგი მარტოთ იმერეთის ერს არ ჰყო-

ფნიდა. მიტომ მოხდა ხსენებულ წიგნების მეორე, მესამე, მეოთხე და მეხუთე გამოცემაც კი საქართველოს გარეშე მოსკოვს და პეტერბურგსაც. წიგნების დიდი მოთხოვნილება ისმოდა, წიგნები-კი მცირე იყო, ერის თხოვნას ვერ აკმაყოფილებდნენ მბეჭდავნი, ქალაქის სიძვირის გამო ყოველთვის ცოტას ბეჭდავდნენ. ასეთმა გარემოებამ იმერთ დიდებულთა და მცირებულთ შორის უადვილესათ გამოარკვია ჰაზრი და ნატვრა იმერეთში სტამბის დაარსების და წიგნების ბეჭდვის, ამისთვის იმერთათფლისში გამართეს მიწერ-მოწერა. იგინი თფილისის სტამბის გამკეთ სთხოვდნენ საქმას მოწყობაში მხოლოდ ხელის შეწყობას. თუ რამ სტამბის იარაღი გაქვსთ მეტა, შეგველოეთ და დავგიომეთო. მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა, საბეჭდი სტანოკი რუსეთიდან მოიტანეს, ხუცური და ხედრული ასოები-კი თფილისში ჩამოასხმევენეს. ბევრის შრომის შედეგ, 1785 წლებში, ქ. ქუთაისს გაიხსნა უკვე პირველი ქართული სტამბა. სტამბა მოაწყო თფილისიდან წასულმა რომანოზ ზუბაშვილმა, სტამბის კარგმა ხელოსანმა, ელახიიდან მოსულ ოსტატებთან განსწავლულმა. ამ ხელოსანმა ამოწყობაც იცოდა და ბეჭდვაც. სტამბის მართვის საქმეში დიდის ენერგიით აღმოსწნდა გენათის არქიმანდრიტი ზაქარია. ხელოსნობაში, ზუბაშვილის მარჯვენა ხელი ეს არქიმანდრიტი ყოფილა, ამასვე უსწორებია წიგნები დასაბეჭდათ, კორექტორიც ეს ყოფილა. მხნე ოსტატმა სტამბის გახსნის უმაღლ რამდენსამე იმერთ ახალგაზრდებს აწყობა და ბეჭდვა შეასწავლა. მალე ამოწყობა და ბეჭდვაც დაიწყეს, 1787 წელს უკვე გამოიცა პირველად იმერეთში ქართული წიგნი, შემდეგ პირველის სხვა-და-სხვა წიგნებიც აღიბეჭდნენ, ყველა გამოცემის ზედაპირზე დაბეჭდილია მოხსენება იმერ-

თა მეფისა და კათალიკოზისა ისევე, როგორც ეს ლისში იქმნა შემოღებულა თვით ვახტანგ მეექვსის დროდგან. ლოცვაში, ეკკლესიაში მოახსენებლათ, თავის ალაგას მოიხსენებიან მეფე, მათი უახლოესი ნათესავი და კათალიკოზი. საეკკლესიო წიგნებს გარდა XVIII საუკ. დამლევამდე რამდენჯერმე ქართული ანბანის წიგნაკებიც დაუბეჭდავთ ლოცვებით.

იმერეთის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობები მალე მოიფინა სამეგრელიას მთავრებს და ერს შორის, გურიაში, სვანეთში და სხვა ასეთ დაშორებულ კუთხეებშიაც. მაგალითის მიხედვას ყველანი აპირებდნენ, ამობაში მოახლოვდა XIX საუკ. დასაწყისი და მას თან მოჰყვა სხვა-და-სხვა შინაური და გარეული ცვლილებანი, რამაც ზემოხსენებულ მთავრებს ხელიდამ გამოაცალა მიმბაძობის პაზროვნება. იმერეთში, ქართული სტამბა აღრიდგანვე გაიხსნებოდა, რადგანაც ამის საქაროებას იმერთა დიდებულნი, როგორც ზემოთ ვსთქვით, XVIII საუკ. დასაწყისიდანვე გრძნობდნენ, მაგრამ ეს მათ ვერ უხერხდებოდათ, რადგანაც იმერეთზედ სასტიკათ მძლავრობდნენ მტრები, ამ ხანებში უძლეურის სპარსელსაგან იმდენი ვაება ქართლსა და კახეთს არ აღგა, რაც ძრიელის ოსმალეთისაგან იმერეთს. შედარებასაც ვერ გავხედავთ, აღა-მამად-ხანი რომ 1795 წ. იმერეთს დასცემოდა, მედარწმუნებული ვარ, რომ მაშინ ეს უძლეური ვერას გააწყობდნენ, იმერნი მთლათ დაეუფტდნენ მათ, მგონი ერთი სპარსიც ვერ წასულიყო აქედამ ცოცხალი, მაგრამ მათ ეს ასე არ მოუხდათ. მათ გაილაშქრეს უძლეურს ქართლზედ, სადაც 80 წლის მოხუცი მეფე მეფობდა და მისი მძიმე და ბერულის მიმართულებების ბევრის ქამია გიორგი. თამამათ ვიტყვი, რომ იმერთ მძლავრის ოსმა-

ლის დაშოშმინების და მარჩილებს მეოხებით იმოდონის
 საქმეები ჰქონდათ, რომ მათ სტამბის და მწიგნობრობის
 პატრონობისთვის სრულიად აღარაფერი დრო ჰქონდათ,
 რომ ეზრუნათ. როგორც კი მოიპოვეს მათ მარჯვე დრო,
 აკი მაშინათვე მოეწყვნენ სტამბის საქმეს.

რადგანაც სტამბის არსებობა, ხარჯი და წიგნების
 ბეჭევა დიდს ძალას ითხოვდა, ამიტომ მეფე სოლომონ-
 ნის ბრძანებით სტამბის ზედამხედველ პატრონათ და გა-
 გეთ დაინიშნა სარდალი ზურაბ წერეთელი. რამდენიმე
 ხნის შემდეგ, იმერეთში ეპი გაჩნდა, ამის მიზეზით სტამ-
 ბა რაქაში გადიტანეს, სოფელს წესს და იქ გაშართეს და
 წიგნები ბეჭდეს. მაგალითებრ ქუთაისში სოფრონ ეპის-
 კოპოზისაგან დაწყობილ „სადღესასწაულოს“ ბეჭევა
 წესს დაუმთავრებია ზურაბ წერეთელს 1811 წ. აქვე
 სოფელში დაუბეჭდავთ „დაუჯდომელი ღვთისმშობლისა“
 და ზოგიც სხვა წიგნები. რუსთაგან იმერეთის დამორჩი-
 ლების შემდეგ სტამბა მაინც არ მოსპობილა, ზურაბ წე-
 რეთელს თავის მამულს საჩხერაში გადუტანია და იქ უბე-
 ქდავს წიგნები. მაგალითებრ საჩხერაში გამოუციათ „სა-
 ხარება“ 1817 წ. სახარების ბოლოს მიბეჭდილია შემდე-
 გი ცნობა:— „უფაღნო და ძმანო, მომიხსენეთ მე მდებარე
 და უღირსი არსამანდრითი გაუნათასა, ცოდვილი ზაქარა,
 რომელმან ფრად შრომა თავს ვიდევ წმიდა ამის სახარები-
 სათვის და მრავლათა ღვაწლათა აღკასრუდე“ პირველ გვერ-
 დზედ მიბეჭდილია შემდეგი:— „დაბეჭდა ესე საღმთო სახა-
 რება საჩხერეს, სასახლესა სასლთხუცის წერეთლისას“ ქ.
 ქუთაისა, 1807 წ. დაბეჭდილს „დავითნზე“ მიწერილია
 შემდეგი:— „დაბეჭდა ღვთაჲ სულაჲერი წიგნი ეს ფსალმუნ-
 თა სამეფოსა ქაჯაქსა ქუთაისს, ზალატსა სამეფოსა უხუცე-
 სობითა თავადის სასლთხუცესის ზურაბ წერეთლისათა, ხე-

ლითა მესტამზე რაზმადე რომანოზ ზურაბიშვილისათჳს. გებელი და ზედამხედველი სტამბისა ამის მდარადა არსამან-დრიატი ზაქარია, ფრად მშრომელი მუშაკობითა ვალოცავ, რათა მომხსენებდეთ“. აქ მოხსენებულ მესტამზე ზურაბის-შვილს ზოგს წიგნებზე ზუბაშვილათ მოიხსენებენ, ნამე-ტურ თფილისში დაბეჭდილს წიგნებზე. ამ ზუბაშვილს გარდა იმერეთის სტამბაში სხვა ამომწყობნი და მბეჭდავ-ნიც ყოფილან, ხოლო მათი ვინაობის ჩვენ არაფერი ვი-ცით. როგორც სჩანს, ეს სტამბა 1820 წლების შემ-დეგ დაჩუროულა. საზგადოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ იმერეთის სტამბის ესტორიის შესახებ ჩვენ ერთობ მკი-რე მასალები გვაქვს.

ზემოთ, ტფილისის სტამბების საუბარში ჩვენ ს. დოდაშვილის სტამბის მოხსენებაზე შეგჩერდით. უნდა მოგახსენოთ, რომ XIX საუკ. დამდეგიდან ტფილისში, ერთი სტამბა არსებობდა, ჩვენის მეფეების დროიდან და-შთენილი. ამ სტამბაში ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, თუმც იშვიათად. 1814 წ. გამოიცა ქართული სახარება და პატარა წიგნები. 1829 წ. გახსნილ ს. დოდაშვილის სტამბამ დიდხანს ვერ გასძლო, ამ სტამბაზე 5000 მან. ფული დაიხარჯა დედელ-მონაზონ ივანე ხელაშვილისა. დამაარსებელთ დიდი სამზადისი ჰქონდათ, ამ სტამბაში უნდა აღბეჭდილიყვნენ ყველა საჭირო სახელმძღვანელო წიგნები, ის წიგნები, რაც კი 1817 წ. გახსნილ სემენა-რიაში იქმნებოდა სახარებლად საჭირო და ისევ იმ დროის „კეთილშობილთ სასწავლებელში“. ამავე სტამ-ბაში გამოიცა გაზეთი „ტფილისის უწყება“ 1829 წ. და თვიური ჟურნალი 1832 წ. ამ წლის მეოთხე თვეს მო-სპობილ იქმნა ეს სტამბა და მის გამგე-პატრონი რუსეთში გარდასახლებული სამუდამოდ, იგი რუსეთიდან საქარ-

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

თველოში ველარ დაბრუნდა. ამ სტამბის შემდეგ ლისში გაიხსნა სხვა სტამბა, აშტარხანელ სომხების ძმათა არხანოვების, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს. ამ სტამბაში პ. იოსელიანმა დაბეჭდა შავთელის და ჩახრუხაძის პოემები. ეს სტამბაც მცირე ხანს დაშთა. დაბეჭდა ესთქვეთ შემდეგი: ხსენებული სტამბის პატრონი სომეხები იყვნენ.

საქართველოში პირველად ამ სტამბაში დაიბეჭდა სომხური წიგნი, ესე იგი 1833 წ. მინამდის საქართველოში სომხური წიგნების ბეჭდვის საქმე კი არა, ხსენებაც კი ქაჰანებათ არ ყოფილა. პირველი მაგალითი იყო ეს, მათ დასტამბეს სომხური ლოცვის წიგნები და სასწაულებელი წიგნები, სხვათა შორის მათ დაბეჭდეს „ნერსესის ღოცგება“ ქართულის ასოებით, ხოლო სომხურის სიტყვებით, რათა ამით იმ დროის საქართველოს ქართველ გვარის სომხებში სომხური ენა უადვილესათ განეწყოთ. ამით იგინი არ შეცდნენ, მათ ბრწყინვალე დარი დაუდგათ, საქართველოში აღდგინეს სომხური ენა, რაც შეეხება წიგნების ბეჭდვას, ესეც ხომ ყველასთვის ცხადია, ვგონებთ საუბარი და მტკიცება არავის მოუნდება, ყველაფერი თვალით სჩანს, თუ ჩვენ ქართველთ დაკვირვება და შედარება გვექმნება. ქართული ბეჭდვის ისტორია საქართველოში 1707 წ. იწყება და სომხებისა 1833 წ. აბა ახლა ჩვენი დღევანდელი ბეჭდვის საქმე მათსას შევადაროთ, მათი ჩვენზე ბევრათ ბევრი გამოვა. ზემო ხსენებული სტამბის დახურვის უმაღლ შეძენილ იქმნა იმ დროის სომეხთ ნერსესიანის სემენარიისაგან, რომელ სემენარიაც პირველად გაიხსნა საქართველოში 1830 წ. ამ დრომდის, საქართველოში არამც თუ სომეხთ სემენარიის ხსენება, არამედ უბრალო სამრევლო სასწაულებლის ქა

ქანებაც კი არსად იყო. მაგრამ აბა დღევანდელ პირობებში ჰკითხეთ ამის შესახებ, თქვენ ნახავთ იგინი რა პასუხს მოგცემენ: ანი ქალაქის კედლები ლამის მცხეთას აღაგონ, ჰაოსის საფლავსაც ტფილისში სძებნიან. მიტომაც გადააკეთეს ქართულ დედა-ქალაქ ტფილისის სახელი—ტფილსად და ახალციხე —ახსიხათ.(!)

ხსენებულს სემენარიის სტამბაშიაც იყო მოთავსებული ქართული ასოები, აქაც ბეჭდავდნენ ქართულს ენაზე სხვა-და-სხვა განცხადებებს, ქართული წიგნები კი არა დაბეჭდილა-რა, ერთადერთად სომხურს წიგნებს ბეჭდავდნენ. ამ სტამბამ ჩაუღდა საქართველოს სომხობას სული, თორემ მინამდის სომხები საქართველოში ცარიელ ჩონჩხს წარმოადგენდნენ. 1865 წ. ეს სტამბაც მოიხპო. 1846 წ. საქართველოში მოვიდა ვორონცოვი. 1850 წლებში, ქართველთა შორის ასტყდა საუბარი ქართულის დროგამოშვებითი გამოცემის შესახებ. გამოცემას მრავალნი ნატრობდნენ. ვორონცოვმა მალე დართო თვიური „ცისკრის“ გამოცემის ნებართვა. 1852 წ. გ. ერისთავის რედაქტორობით „ცისკარმა“ იწყო გამოსვლა. ჟურნალის გამოსაცემად რედაქტორმა ჩუქებით სტამბის იარაღიც შეიძინა იმ დროის მთავარ-მართველის სტამბიდან, „ცისკრის“ დაწყებისთანავე სტამბაც გახსნა, მაგრამ „ცისკარი“ 1854 წ. ბოლოს მოხპო და 1855 წ. სტამბაც დახურა. 1856 წ. „ცისკარი“ ივ. კერესელიძემ განაახლა, სტამბაც ნისიათ იყიდა 900 მ. 1857 წ. ამ სტამბაში დაიწყო „ცისკრის“ გამოცემა. ერთ წელიწადს 300 მ. უნდა მიეცა, მეორე წელიწადს 600 მ. მაგრამ ვედარ მისცა. გიორგი ერისთავმა სტამბა დაუბეჭდა, „ცისკრის“ გამოცემა ერთ თვეს შეუჩერა! ივ. კერესელიძემ დიდის წვალებით ფული იშოვნა და გ. ერისთავს ჩააბარა, სტამბა განთავი-

სუფულდა. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ეს სტამბა თავს ვორონცოვის წყალობით მუქთათ ეჩუქა მთავარ-მართებლის სტამბიდან, სტანოკი ხისა ყოფილა, მესამე წელიწადს გატეხილა. მერე სხვა რკინის სტანოკი გამოუწერია. ამაზე აი რა მიაშბო ივ. კერესელიძემ:

„სტამბის შედენის მესამე წელს სტანოკი გამოტყდა, აღარ ვარგოდა, მის ვალისაც 300 მ. გარდასახდელი მქონდა. ეურნალი მიჩერდებოდა. ერთ საღამოს ჩემს სახლში დავბატოე გრ. ორბელიანი, გ. ერისთავი, გ. მუხრანსკი, ივ. მუხრანსკი და ბევრიც სხვა ქართველი გენარლები. დანიშნულს დროს, ფაიტონი ფაიტონზე გრაალით მოდიოდა, პოლიციასაც შევატყობინე, რომ მგზავრთათვის სახლის გზა ეჩვენებინათ, შეკრების შემდეგ მექათ სტანოკის შედენაში დახმარება ვსთხოვე. ეს მათ მომიხერხეს. ძალე სტანოკი გამოვიწერეთ და სტამბა განვაახლე.“ ივ. კერესელიძემ ამ სტამბაში ბექდა „ცისკარი“ და ყველა თავს გამოცემანი. ეს სტამბა მას კარგა ხანს ეპყრა. 1873 წ. ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძეს მიჰყიდა, ექ. ხელაძის სტამბა დღესაც არსებობს. ამ სტამბას საკმარისი დეაწლი მიუძღვის ქართულს მწერლობაზე. ამ სტამბაში დაიბეჭდენ ძრიელ ბევრი საისტორიო წიგნები. აქ დაიბეჭდენ ისეთი წიგნებიც, რომელნიც ქართულს მწერლობაში პირველად იქმნენ აღბეჭდილნი. მაგალითებრ: — ქიჯილა და მანა, გამოც. გრიგოლ გურიელისა, ფისრამიანო, აზა მეტყველება და ბევრაც სხვა წიგნები. ამას კარდა აქვე იბეჭდებოდენ ქართული დრო გამოშვებითი გამოცემანი, გაზეთები და ეურნალებიც, დღესაც ბევრი წიგნები იბეჭდება ამ სტამბაში.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბას ერთი დიდი სამსახურიც მიუძღვის ქართველთა წინაშე, ნამეტურ ქართველ

გამომცემლებთა, რომელთაც-კი ქართული წიგნების გამოცემა იწყეს 1873 წ. შემდეგილამ. აი ერთი, თვით მუ. ექ. ხელაძის სტამბა რომ არ ყოფილიყო მაშინ, იქმნება წიგნების გამოცემის მოხერხებაც ვერ შემძლებოდა, რადგანაც მაშინ თფილისში სულ ოთხი სტამბა იყო, სამს სტამბაში ჩემისთანა ღარიბი კაცი ფეხს ვერ მიდგამდა, რადგანაც ყველა ამ სტამბებში წიგნების საბეჭდს ფასს ისე იღებდნენ, როგორც რუსეთის ქალაქებში. ჩვენ, ახლად დამწყობნი ქართულის სახალხო წიგნების ბეჭდვისა, აბა როგორ მოვხერხებდით ასეთ ფასებითა ძლიევას, მაგრამ ბ. ექვთ. ხელაძემ წაგვახალისა, ამოწყობას და ბეჭდვას ისეთი ფასები დაადო, სხვა სტამბის საბეჭდს ზომამზე ისე დააპატარავა, რომ ყოველი ჩვენთაგანი ადვილათ ჰკიდებდა რამე წიგნის გამოცემას და ბეჭდვდა. ბ. ექ. ხელაძის მიხედვით შემდეგ სხვა მესტამბეებმაც დააკლეს ბეჭდვის ფასებს.

ესე რომ არ მოეხერხებინა ბ. ექვ. ხელაძეს, მაშინ ჩვენ, ქართველი გამომცემელნი, ბევრს ვერას გავაწყობდით. პირველი: მაშინ საბეჭდი ქალაქი ძვიარი იყო, რასაც მაშინ ოზმას 4 მან. იყიდულობდით, დღეს ის 2 მან. ღირს, გარდა ამისა წიგნების ბეჭდვაც ახალი საქმე იყო, საქართველოში სახალხო წიგნების ბეჭდვა პირველი მავალითი იყო, ჯერ საიმისოდ არა იყიდებოდა-რა, თითო გამოცემა რამდენსამე წელიწადს რჩებოდა, რის წვალებით და ვაივაგლახით ვრცელდებოდა, ზოგი მუქტათათ რიგდებოდა სოფლებში, ზოგი აქა-იქ ქალაქებში რიგდებოდა და იქაც იკარგებოდა ისე, რომ გამომცემელს ყოველთვის სხვა საქმეებიდამ უნდა ელო ფულები ღ ახალ-ახალ გამოცემებზე უნდა ეხარჯა, წიგნები კი ხალხში მუქტათათ უნდა ერიგებინა, რომ ამის მეოხებით სა-

მერმისოდ ხალხში წიგნების კითხვის სიყვარული აღ-
ძინებულიყო, თუ ეს არა, უ-მისოდ არა გაკეთდებოდა-
რა. თვით ბ. ექვ. ხელაძემ ბექდავდა ქართულს სხვა-და-
სხვა წიგნებს. იგი დღესაც ბექდავს საკუთარს გამოცემებს.
მე კარგათ მახსოვს, რომ 1875 წ. 3. უმაკაშვილმა და
ექ. ხელაძემ, სვეტიც-ცხოვლობის დღესასწაულ დღეს
თფილისიდან ერთი ტომარა ქართული წიგნები წაიღეს
გასასყიდათ, მაგრამ იქ სულ 3 მან. ვერ გაეყიდნათ, ისიც
ნაცნობებს ეყიდნათ. ხალხი ამას არ მისდევდა. ასეთი
იყუ მაშინ ჩვენი მწიგნობრობის და გამომცემლობის მდგო-
მარეობის საქმე. ამას რომ ექ. ხელაძის სტამბა არ მოვ-
ლენოდა, იგი მაშინ საკმარისად შეფუყრებულნი დაშთე-
ბოდა და იქნება ბევრს ველარც-კი გამოეცა წიგნი.

ამ სამარადისოდ მოსაგონარ საქმეს გარდა ამ სტამ-
ბას და მის პატრონს ერთი სხვა სამსახურიც მიუძღვის
ჩვენის ტომის და ნამეტურ სამღვდელოების წინაშე, მა-
გალითერ: 1887 წ. თფილისის უმაღლეს სამღვდელო
პირებთ შორის აღიძრა კითხვა ქართულის საეკლესიო
წიგნების ბექდვაზედ, რადგანაც იმ დრომდის საეკლესიო
წიგნებმა ველარ მოაღწიეს, აღრე მოსკოვში დაბექდილნი
ეკლესიებში ხმარებისაგან გაცვდენ, მთლად დაიფხრიწ-
ნენ. გარდა ამისა ეკლესიების შენებაც გამრავლდა. საქმე
კონალამ ისე მოხერხდა, რომ ამ წიგნების ბექდვა აღრინ-
დებულათ მოსკოვში უნდა გადაეტანათ, სადაც ვინ იცის
რაგვარ და რანაირათ დაიბექდებოდენ. ეს გარემოება
ბევრს ეწყინა, განა დღეს ჩვენი სტამბები იმოდენად არ
უნდა იყოს დაჯილდოვებული, რომ თფილისში მოვახერ-
ხოთ საღმრთო წერილის წიგნების ბექდვაო! ეს რასა
ჰკავსო. მრავალნი უკუღმართნი ისეთ აზრების იყვნენ,
რომ ვითომც თფილისში ვერ გამოსცემენ ისე, როგორც

მოსკოვსო. ამ გარემოებას მკაცრათ აღუდგა წინ ექვ. ხელაძემ, რუსეთის სტამბების ფასს საკმარისად დაუყლო და საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა მან ითხოვა, ზოგმა ექვი განუცხადეს, ვერ გამოსცემო. ამან პირობა მისცა ასე: პირველი—იფათ დავბეჭდავ, მეორე—თფილისში უფრო კაი კომისია შესდგება, რომ წიგნების კორექტურა კარგათ შესწორდეს. მესამე—თვით დედნებიც შეიძლება გაუმჯობესდეს და განხილულ იქმნეს მცოდნე პირებთაგან, მეოთხე—ამისთვის მე გირავენობას შემოვიტან სინოდის კანტორის წინაშე, რომ თუ ყოველივე ასე არ აღსრულდეს, თფილისში უფრო უკეთესად არ გამოიცეს ქართული საღმრთო წერილის წიგნები, მაშინ მე ჩემს გირავენობაზე ხელი ავილო, ჯარიმაც გადავიხალო. ბევრის შრომის და სჯის შემდეგ დაადგინეს, რომ ქართული საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა თფილისში იქმნეს დაწყობილი და არა მოსკოვს, როგორც ეს მანამდის უნდოდათ ზოგიერთ პირებს.

ამ საქმის წინაშე სამსახურს გარდა ბ. ექ. ხელაძემ ქართველთ ამომწყობლებსაც კაი სამსახური გაუწია, რომ ასეთი დიდი საქმე თფილისში მათ გასაკეთებლად გახადა. საღმრთო წერილის წიგნების ამოწყობის და მუშაობის ფული რამდენსამე ხელოსანს ქართველს საყოველთაოთ დაარჩენს ცოლ-შვილით. დღეს, ქართულის საღმრთო წერილის საბეჭდ სამკვიდრო ბინათ თფილისის სტამბები ითვლება.

ამასთან ბ. ექვ. ხელაძემ ბევრი სოფლელი ყმაწვილებიც დაზარდა, სტამბის ხელობის ცოდნა მათ საუკეთესოდ შეასწავლა. ყველა სტამბებში დღეს ამისაგან დასდილი შეგირდები ამზენებენ თავიანთ საქმეებს და მასთან ქართულ წიგნების ბეჭდვასაც. უნდა ითქვას, რომ ზოგს მათგანს საკუთარი სტამბაც აქვს, თავიანთ საქმეებსაც კარგათ უძღვებიან, ხანდისხან ქართულ წიგნებსაც ბეჭდავენ.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბის გახსნამდე ტფილისში არსებობდა ებრაელის დუბელირის სტამბა, მერე ეს სტამბა გიორგი წერეთელმა შეიძინა და „კრებული“ და „დროე-

ბა“ იქ იბეჭდებოდა. ეს სტამბა გიორგი წერეთლის ნელ-ში რამდენსამე ხანს დარჩა, შემდეგ ისევ პატრონის ხელ-ში გადავიდა. მერე ეს სხვამ შეიძინა, ავლაბარში გადაიტანეს და იქა ებეჭდავდით წიგნებს. ამათსავე დროს ტფილისში არსებობდა ჟურნალ „მნათობის“ სტამბაც. მაგრამ იგი მცირე ხანს დარჩა.

1860 წლებში ქართველთ თვალი გაახილეს, მასთან მათ საჭიროთ დაინახეს „ცისკარს“ გარდა სხვა ჟურნალის გამოცემაც, ჟურნალისთვის სტამბაც იყო საჭირო, ივ. კერესელიძის სტამბა ყველას ვერ აკმაყოფილებდა, სტამბის გახსნა-კი ძნელი საქმე იყო, ამიტომ 1862 წელს შეწიგნე ეფიანჯიანცის ძმამ თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოათავსა, 1863 წ. აქ გამოიცა „საქართველოს მოამბე“. დღეს ეს სტამბა ტ. როტინიანცს ეკუთვნის, სადაც „კვალი“, „ჯეჯილი“ და სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც იბეჭდება. „საქართველოს მოამბის“ დახურვის შემდეგ ქართველთ გაზეთის გამოცემაზე დაიწყეს თათბირი. გაზეთის გამოსაცემად სტამბაც იყო საჭირო, ამიტომ რამდენიმე კაცი შეიყარა ერთათ: დ. ბაქრაძე, ე. თულაშვილი, დ. ყიფიანი, სტეფ. მელიქიშვილი და რამდენიმეც სხვა პირნი და 1865 წ. თფილისში სტამბა გახსნეს, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს, გაზეთისთვის სულ ახალი ასოები ჩამოასხმევენეს და 1866 წ. მარტადამ „დროების“ ბეჭდვაც დაიწყეს. ამ სტამბაშიაც ბევრი წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა. დღეს ეს სტამბა „ქართველთ წიგნთ გამომცემელს ამხანაგობას“ ეკუთვნის, სადაც დაიბეჭდენ აკაკის ნაწერები, ილ. ჭავჭავაძისა, ყაზიბეგის, პეტრიაშვილის და ბევრიც სხვების. დღეს „მოამბე“ და „ცნობის ფურცელი“ აქ იბეჭდება.

რაც ნელ-ნელა დრონი მიფრინავდენ, მით დაძინებული ქართველებიც გამოფხიზლებას ეძლეოდენ, მწერ-

ლობაც შესაფერს სულსა და ხორცს ისხავდა, რიგის მწერლებმაც მრავლათ იწყეს თავის ჩენა, წიგნების ბეჭდვაც გაჩვირდა, ამ სიხშირეს სტამბის უქონლობა და საჭიროებაც თვალ-ხილულით ემჩიეოდა. 1884 წლებში, თფლისში გაიხსნა ახალი ქართული სტამბა გრ. ჩარკვიანის, არ. კალანდაძის და ალ. დრევიჩის, სტამბის მოწყობილება ძველი იყო, მაგრამ საქვეს მაინც უძღვებოდნენ. ამ სტამბაში დაიბეჭდა ვახუშტის ისტორია, დიმ. ბაქრაძის რელაქტორობით, საბა ორბელიანის ლექსიკონი და ბევრიც სხვა წვრილი წიგნები. ერთ დროს გაჩეთი „დროებაც“ აქ იბეჭდებოდა, უკანასკნელ სტამბის საქმე აირ-დაირია, ამხანაგებმა კინალამ ერთმანერთი დაქამეს, ერთი წელაწადი დაკეთილი იყო, მერე ესენი მოარიგეს დ. ბაქრაძემ, რაფ. ერისთავმა, იოს. ბაქრაძემ და მე. სტამბა ორათ გაიყო: ერთი ნაწილი არს. კალანდაძეს არგუნეს, მეორე გ. ჩარკვიანს. უკანასკნელის დღევანდლამდე არსებობს თფილისში—აქ იბეჭდება სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც. მეორე ნაწილი დეკანოზმა დავით ლამბაშიძემ შეიძინა და ქუთაისს გადაიტანა, სადაც დღევანდლამდისაც არსებობს ეს სტამბა. 1891 წლებიდან კვალად მოემატა ერთი ქართული კარგი სტამბა. ეს სტამბა გახსნეს მაქსიმე შარაძემ და მისმა უანგარო მუშაკ ამხანაგებმა: ესტ. კერესელიძემ, სფ. ლოსაბერიძემ და ვას. გძელიძემ. ამ სტამბის გახსნა და მის უანგარო მუშაკთ ძმათ მეცადინეობამ დიდი სამსახური გაუწია ჩვენს ქართველობას. დღეს ამ სტამბაში იბეჭდება აუარებელი ქართული წიგნები. აქ იბეჭდება იაკობ გოგებაშვილის წიგნები, ჩემი, თვით სტამბის ამხანაგობის და ბევრიც სხვების. აქვე იბეჭდება ვაზეთი „ივერია“ და ხანდისხან სხვა და სხვა დრო გამოცემანაც. დღეს თფილისში ოთხი ქართული

სტამბა არსებობს, სადაც ნახევრამდის ქართული წიგნები და საქმეები იბეჭდება. უნდა ესთქვათ, რომ დღეს არც ეს სტამბები ჰყოფნის ქართველთ და ამ სტამბებს რომ ერთი სხვა დიდი სტამბაც მოემატოს, მაშინაც-კი საქმარისი იქმნება მათთვის საქმე, რადგანაც ხშირად ხსენებული სტამბები ვერც კი ასდიან საქმეების შესრულებას.

მაშასადამე მკითხველი აშკარათ მიხვდება, რომ ჩვენში, რამდენიც დრო გადის, იმდენი მწიგნობრობის საქმეც წინ მიდის და სტამბის მოახოვნილებაც ემატება. სტამბა და წიგნის ბეჭდვის საქიროება თფილისს გარეშე საქართველოს სხვა კუთხეებსაც დიდათ დაეტყო, ასეთია ნამეტურ იმერეთი. ქუთაისში მთავრობისაგან გახსნილი სტამბა 1850 წლებიდან არსებობდა, ამ სტამბაში ხანდისხან ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, მაგრამ ეს არ კმაროდა, 1880 წ. იქ გაიხსნა მეორე სტამბა სადაც ქართული წიგნების ბეჭდვამაც კარგათ იჩინა თავი. 1875 წლების შემდეგ იმერეთს უფრო ემცნეოდა წიგნების ბეჭდვის მოთხოვნების საქიროება, იმერეთ შორის ზოგიერთებმა იწყეს სხვა და სხვა წიგნების გამოცემა ქ. ქუთაისს. ამ გარემოებამ სხვა სტამბის გახსნაც მოითხოვა, მალე გაიხსნა იქ მ. გამრეკელის სტამბა, სადაც ერთ დროს გაზეთ „შრომაც“ იბეჭდებოდა. აქვე დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“ სახალხოთ, ახალის სახის მექონ ასოებით, რომლის ყალიბების ჩაქოსხმა და ასოების შემოღება კ. ლორთქიფანიძეს ეკუთვნის. ეს ასოები დაწუნებულ იქმნა ქართველთაგან, ამიტომ იგი დაშთა უხმარებელი. ერთის შეხედვით ეს ასოები ბერძნულ ასოებს ჰგავს, კაცს თვალს უჭრელებს; ამას ბევრათ სჯობია ის ახალი ასოები, რომლის ყალიბებმა ნიკოლოზ ნიკოლაძემ პარიზში გააკეთებინა, ასოებიც ჩამოასხმევინა და საბეჭდათაც ვცა-

დეთ, მაგრამ ვერც იგი აღმოჩნდა ჩვენს ფარსავათ-
 დარებით-კი ეს უნდა სჯობდეს ზემოხსენებულს და ქუ-
 თაისში შემოღებულს. ეს სტამბა შემდეგ გადავიდა პ. წუ-
 ლუკიძის ხელში. ხსენებულ სტამბას მოჰყვა ბ. ფერაძის
 სტამბა, სადაც ქართული ასოებიც მოათავაეს და წიგნე-
 ბის ბეჭდვაც დაიწყო.

იმერეთში ყველაზე დიდი შრომა და ამაგი გამოი-
 ჩინა დეკ. დ. ლამბაშიძის სტამბამ, სადაც დღევანდლამდე
 იბეჭდება სასულიერო გაზეთი „მწყემსი“ და აკაკის თვი-
 ური ქურნალი „კრებული“. აქვე იბეჭდება სხვა და სხვა
 სასულიერო ლიდრონი წიგნები, ხშირათ წერილი წიგ-
 ნებიც, სახალხო, კაპეკილამ დაწყობილი 10 კაპ, ზოგი
 ჩვენის ისტორი-დამ და ზოგიც საღმრთო სჯულის ისტო-
 რიი-დამა. სტამბის დაარსებამ და წიგნების ბეჭდვამ დიდი
 საქმე, დიდი სამსახური დათესეს, იმერეთის ერში წიგ-
 ნების კითხვა და სიყვარული უადვილესათ აღაფრთოვა-
 ნეს, თფილისის მაწანწალა ვაჭრების წიგნებსაც იქით
 გზაში გადაეღობნენ. ამ სტამბის შემდეგ ქუთაისში გაი-
 ხსნა ივ. კილაძის და იოს. ხელაძის სტამბა, სადაც იბე-
 ჭდება დრო და დრო ქართული წიგნები. აქვე გამოიცენ
 ქუთაისის ამხანაგობის გამოცემანი. ქუთაისის ოთხ სტამ-
 ბას მალე მებუთეც მოემატა, ეს იყო ილ. ჭყონიას სტამბა,
 სადაც იბეჭდებოდა გაზეთი «მეურნე». სხვა და სხვა გარე-
 მოების მეოხებით ამ სტამბამ დიდხანს ვერ შესძლო არსე-
 ბობა და მიტომ იგი შეძენილ იქმნა ბ.ბ. კილაძისა და
 ი. ხელაძისაგან, დღეს ქუთაისში სულ ოთხი სტამბა არსე-
 ბობს, ქუთაისში ამსზე მეტი ვგონებთ ჯერ საქიროც არ
 იქმნეს. რადგანაც იმერთ შორის ყოველს დაბასა და ქა-
 ლაქშიაც იღვიძებს სტამბის გახსნის საქიროება, მაგალი-
 თად, საქმე და მიმბაძობა ისე წავიდა მათ შორის, რომ

1887 წ. კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ თეთი თხურო-
გეთშიაც გახსნა ქართული წიგნის საბეჭდი სტამბა. ამ
სტამბის გახსნის საქმეს გრ. გურიელი დიდის სიხარულით
მიეგება. პირველ ღღესვე შებრძანდა სტამბაში და ასოთ-
ამწყობს ასე უთხრა:—, „რას გსკდავ ამას, იმასაც მოკესწარ,
რომ გურიაში, ოზურგეთში, სტამბა ვნახე ოჲ, თქვენს მარ-
ჯვენას კა კენაცკაღე, თქვენს მარჯვენას, რითაც-კი მისურ-
კებთ და დამაკაღებთ, მე მზათა ვარ, რომ ყოველთვის გემ-
სახსურათ“. ამ სტამბაში გამოიცა „ვეფხისტყაოსანიც“—
კი. სხვა და სხვა წვრილი და დიდრონი წიგნებიც, გუ-
რულები ჩქარა შეეჩვივნენ სტამბის საქმეებს. მათში მალე
ჩვეულებათ წაკიდა ქორწინების და მიცვალებულთა ამ-
ბების განცხადებათ ბეჭდვა. კ. თავართქილაძემ ამ სტამ-
ბის გახსნით დიდი სამსახური გაუწია კერძოთ გურულებს
და საერთოთ ქართველებს. ეს ენერგიული კაცი მარტოთ
ოზურგეთის სტამბას არ დასჯერდა, იგი გადავიდა სამეგ-
რელიოში და დ. სენაკშიაც გახსნა ქართული წიგნების
საბეჭდავი სტამბა, სადაც მრავლად იწყეს წიგნების გა-
მოცემა. კ. თავართქილაძის გარდა სტამბის აღვილათ პო-
ვნის მეოხებით სხვებმაც იწყეს დრო და დრო წვრილი
წიგნების გამოცემა. სენაკს შეკლეგ ამავე პირმა და აღფ.
მიქელაიშვილმა ბათუმშიაც გახსნეს ქართული წიგნების
საბეჭდავი სტამბა, სადაც პირველად გამოიცნ ქართული
წიგნები. ჩვენს ძველებს რომ სმენა ჰქონდესთ, მაშინ
იგინი ბათუმში ასეთი სტამბის გახსნით მგონი გაიხარებ-
დენ. ამათ სტამბის გახსნამდის ბათუმში მახარაძესაც ჰქო-
ნდა სტამბა, სადაც მკირედ ქართული ასოებიც იყო, იგი
უფრო რუსულ საქმეების კეთებას მისდევდა. კ. თავარ-
თქილაძის სტამბის გახსნამ ბათუმში ბევრნაირათ იმოქმე-
და, იმედია იქ წიგნების გამომცემლობაც წარმატებას მი-

ეცემა, ამის ნიშნები ჩვენ უკვე ვნახეთ: წიგნთ გამომცემლობა, მელ ამხანაგობა, „გლეხმა“ პირველად ბათუმში ამ სტამბიდან დაიწყეს გამომცემლობა.

ზემო ხსენებულ სტამბებზე გარდა ფოთსაც ეკირსა სტამბა და 1890 წლებში, იქ გახსნა სტამბა ლავრენტი ტულუშმა. ამანაც მოათავსა ქართული ასოები, ქართული წიგნებიც გამოსცა. მ:გალითად იქ დაიბეჭდა ვრცელი საექიმო წიგნი „სიმართელის კილობანი“, ორი წიგნი ქართულის პიესებისა და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები. ამავე სტამბის პატრონმა პატარა სტამბა ზუგდიდშიაც გახსნა, სადაც დღევანდლამდე არსებობს. ზუგდიდის შემდეგ სოხუმშიაც გახსნეს სტამბა, სადაც სანატრელია, რომ ქართული წვრილი წიგნების ბეჭედაც დაიწყონ. ასეთსავე საჭიროებას შეადგენს ახალციხეში ქართული სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭედა. ეს არის რიცხვი დღევანდელის იმერეთის სტამბების და რაც დრო გადის მით მათი მოთხოვნილებაც ერთი ათად მატულობს, ქართლისა და კახეთში კი ეს ასე ვერ მადის, თუმცა ექვთიმე ხელაძის წყალობით პატარა სტამბებზე თელავსა და სიღნაღსაც გაიხსნა, სადაც დღევანდლამდინაც არსებობს, ორივე ქალაქის სტამბებში წიგნებიც დაიბეჭდა ადრე, ჩვენ გვეგონა, რომ იქ სხვა-და-სხვა გამომცემლობებიც იჩინდნენ თავს, მაგრამ რამდენიმე წიგნაკების გამოცემის შემდეგ იქ სხვა არაფერ გამოჩნდა, არაფერ რა დაბეჭდა. ხსენებულ ქალაქების საქმეთა მოწყობას არც გორი ჩამორჩა, აქ სტამბა გახსნა არ. კალანდაძემ, ეს სტამბა დღესაც არსებობს, ქართული ასოებიც აქვს, პირველ წიგნათ აქ გამოიცა „მიბაძვა ქრისტესი“ თომა კემფელისა, თარგმანი პატრის ანსელმო მღებრიშვილისაგან. ვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ სტამბიდან სხვა

წიგნებიც გამოიცემოდნენ, მაგრამ ეს ასე არ იქმნა. ხსენებულის წიგნით შეჩერდა გამოცემა. უკანასკნელს წლებში, თვით კავკავის ქართველთაც იგრძნეს ქართული ასოების საჭიროება, კავკავის ერთმა უცხოელმა მესტამბემ ქართული ასოებიც გაიჩინა და იქ ორი ქართული წიგნაკიც დაიბეჭდა. იმედია შემდეგ სხვებიც მიბადვენ ამ სამაგალითო საქმეებს და წიგნების გამოცემას განაგრძობენ. სხვა-და-სხვა გარემოებაში და შემთხვევებში ქართული სტამბების დახსნის საჭიროება საქართველოს გარეშე, უცხო ქვეყნებშიაც იქმნა გამოწვეული. მაგალითებრ: 1850 წ. ვენეციაში, წმ. ლაზარეს მონასტერში, სადაც არსებობდა სომეხ-კათოლიკეთა მხითარისტების სტამბა, იქვე პეტრე ხარისჭირაშვილის მეოხებით ჩამოსხმულ იქმნა ქართული ასოების ახალი ყალიბები, მით ახალი ასოები და იმავე დროს წიგნების გამოცემაც იწყეს. შემდეგ ეს ასოები იქილამ პ. ხარისჭირაშვილმა კოსტანტინეპოლს გადმოიტანა, თავისაგან აღწერებულს მონასტრის ზღუდეთა შორის ერთს სახელში მოათავსა 1870 წ. ეს სტამბა დღევანდლამდე არსებობს. კოსტანტინეპოლის შემდეგ, პ. ხარისჭირაშვილის მეთაურობით ახალი ქართული სტამბა მონთობანშიაც მოათავსდა (ფრანცია), სადაც ქართველ კათოლიკეთ ბერების მეოხებით რამდენიმე ქართული წიგნებიც გამოიცენ. როგორც ვიცით, დღეს ამ სტამბებში წიგნებს გამოცემის საქმე შეჩერებულია, პეტრე ხარისჭირაშვილის სიკვდილით საზღვარი მიეცა ასეთ საქმეთა წარმატებას. სამწუხაროა ასეთი დიადი საქმის მომავალში დაკნინება. ამ აღვიღებთა ვარდა 1832 წ. პარიზში აკადემიკმა მარტ ბროსემ ქართულ-ფრანგულის ასოებით ლიტოგრაფიულის ბეჭდვით გამოსცა ქართლის ცხოვრების ნაწილი, რომელსაც ჩვენში ამ ისტორიას

„პარიზის ქრონიკა“ ეწოდება, 1845 წ. ტრისტში, თოგრაფიულის ბექდვით, გამოიცა ქართული წერის დედანი, შედგენილი ტარასი არქიმანდრიტისაგან, ვისი გამოცემა არის ამისი ჩვენ არა ვიცით-რა.

XVIII საუკ. სტამბებთა აღწერაში ჩვენ არ ავნიშნეთ შემდეგი: 1795 წ. უბედურების შემდეგ, როგორც ნათქვამი გვაქვს ზემოთ, თფილისში, ქართული სტამბა მალე განახლდა ისე, რომ 1796 წ. თფილისში ორი-სამი ვრცელი ქართული წიგნიც გამოიცა. განახლებულის სტამბისთვის რუსეთიდან გამოიწერეს სტანოკები და ზოგიც სხვა იარაღი. ერთი სტანოკი, მეფის ბრძანებით, თფილისიდან სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს გაეგზავნა საჩუქრათ, რადგანაც 1795 წ. მტრისაგან ეჩმიაძინის სომეხთ სტამბაც იქმნა შემუსვრილი. ამ სტანოკის გაგზავნის შესახებ პ. იოსელიანსაც აქვს ცნობა.

მეფე ერეკლეს და სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს (1780—1799 წ.) შორის დიდი მეგობრობა ყოფილა გამართული, ამათ ერთმანერთისთვის ხშირად წერილები უგზავნიათ. ხანდისხან ერთმანერთს დახმარებიან კიდევ უამისობა, რასაკვირველია, არც შეიძლებოდა. ამ უკანასკნელ წლებში, ეჩმიაძინის სომეხთ კათალიკოზის ძველ წიგნებთა მდივან ხანაში აღმოჩნდა დიდძალი წერილები მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზის ერთმანერთთან მიწერილები. ყველა ეს წერილები ერთათ შეკრება სომეხ მოძღვ. აღნიანმა და 1899 წ. თფილისში ცალკე ტომად დასტამბა. ამას ეწოდება „მდივანი სომეხეთის ისტორიისა“ (1780—1800) სხვათა მასალებთა შორის აქ მოიპოვება შემდეგი ცნობაც ჩვენი სტამბის შესახებ.

მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზს ისეთი მეგობრობა ჰქონიათ ერთმანერთთან, რომ ლუკა კათალი-

კოზს ვითომც მეფე ერეკლესთვის ეჩმიაძინის სტამბილამ ერთი კარგი სტანოკი გამოეგზავნოს ფეშქაშათ. ცნობები მოგვითხრობს, რომ ვითომც დასაბეჭდს ქალაქსა და მთავრს კათალიკოზი უგზავნიდა ეჩმიაძინილამ. ამის შესახებ ჩვენ ში არაფერი ცნობებია დაშტენილი. გარდა ამის ცნობები გვაუწყებს, რომ სომეხთ კათალიკოზს ამსტერდამილამ (ჰოლანდია) სხვა და სხვა ენების ლექსიკონები გამოეწეროს და ყველა ესენი მეფე ერეკლესთვის მიერთიოს ფეშქაშათ. ეს თუ მართალია, მაშინ, ჩვენის ფიქრით, იგი 1785 წლებში უნდა ყოფილიყოს. ცნობა არს, რომ ესევე კათალიკოზი შუაზღვომლობდა შახრიმიანთან მიწერ-მოწერაში, რომელიც მეფე ერეკლეს და მის შორის აღიძრა 1780 წლებში. ჩვენს ქართველთ სტამბის გამართვის ისტორიაში არსად არის მოხსენებული ეს სომხური ცნობები, რომელთა სიმართლეში ჩვენ ეჭვი გვაქვს.

სასიამოვნო იქმნება, რომ ხსენებულ საქმეებთა შესახებ ცნობები შეიკრიბოს, ჰეშმარიტებით კითხვა გამოირკვეს.

აი, ეს გახლავთ ანგარიში და ისტორია ყველა იმ სტამბების, რაც კი 1825—1900 წლამდე საქართველოს და მის გარეშე ქვეყნებში დახსნილან და წიგნები უბეჭდავთ.

ზ. კ.

პასტანგ მემკვსე

და

სხვათა შრომა ქართული სტამბის წინაშე

ზ. ჯ.

ფასი 15 კაპ.

გამოცემა

ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილის მიერ.

ტფილისი

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი.

1916 წ.

საქართველოს
საქართველოს